

**KWARTALNIK PRAWO-
SPOŁECZEŃSTWO-EKONOMIA**

4/2016

Kwartalnik Prawo-Społeczeństwo-Ekonomia

NR 4/2016

ISSN 2392-1838

Czasopismo stanowi kontynuację Przeglądu Prawniczego, Ekonomicznego i Społecznego (ISSN 2084-0403)

Redaktor naczelny

Mikołaj Kondej

Z-cy redaktora naczelnego:

Katarzyna Mroczek, Anna Wilińska-Zelek, Juliusz Iwanicki, Maria Jędrzejczak

Redakcja:

Beata Krystkowiak, Sylwia Chudy, Norbert Delestowicz

Projekt okładki:

Stanisław Wiertelak

Redakcja:

Redakcja Kwartalnika Prawo-Społeczeństwo-Ekonomia

Zakręt 10/1

60-351 Poznań

Wydawca:

Stowarzyszenie Mage.pl

Zakręt 10/1

60-351 Poznań

Druk i oprawa:

CONTACT

60-801 Poznań, ul. Marcelińska 18

tel. +48 61 861 57 99

© Copyright by Stowarzyszenie Mage.pl

Poznań 2016

Spis treści

I. Artykuły

Dominika Bosek-Rak, Łukasz K. Kozłowski, Marek Muszyński

Ewolucja postrzegania przez nauki ekonomiczne wpływu sektora finansowego na wzrost gospodarczy przed i po kryzysie finansowym 4

Katarzyna Kochel

Problematyka porozumień w znowelizowanym ujęciu kodeksu postępowania karnego 16

Patryk Kołodyński

Prawno - ekonomiczne aspekty realizacji Programu "Mieszkanie dla Młodych" 28

Emilia Stankiewicz

Kapitał społeczny w perspektywie interdyscyplinarnej 44

Ewolucja postrzegania przez nauki ekonomiczne wpływu sektora finansowego na wzrost gospodarczy przed i po kryzysie finansowym

Dominika Bosek-Rak

Łukasz K. Kozłowski

Marek Muszyński

Do czasu kryzysu finansowego rozpoczętego w 2007 r. wśród ekonomistów przeważał pogląd o pozytywnym wpływie sektora finansowego na wzrost gospodarczy¹. Podkreślano takie aspekty jak mobilizacja oszczędności, zmniejszenie kosztów transakcyjnych, ograniczenie asymetrii informacji czy dywersyfikacja ryzyka. Kryzys pokazał, że jest granica pozytywnego wpływu sektora na wzrost. Nadmierny rozrost może już się odbijać negatywnie na gospodarce, a sektor finansowy jest zdolny generować niebezpieczne bańki spekulacyjne, podczas gdy akcja kredytowa sprzyja większej zmienności wzrostu, w tym zwłaszcza pogłębiając załamania gospodarcze. Po kryzysie duża liczba publikacji poświęcona została optymalnej wielkości sektora oraz temu, jak poszczególne jego elementy wpływają na wzrost gospodarczy. Celem artykułu jest przedstawienie tych zmian w postrzeganiu roli sektora finansowego w kreowaniu wzrostu gospodarczego w naukach ekonomicznych w reakcji na zjawiska oraz problemy ujawnione w konsekwencji wspomnianego kryzysu finansowego. Publikację oparto na studiach literaturowych polskich oraz zagranicznych źródeł pierwotnych.

Rola sektora finansowego w kreowaniu wzrostu gospodarczego

Współczesne badania nad wzrostem gospodarczym zostały zapoczątkowane w latach 50. XX wieku przez Roberta Solowa. Problematykę znaczenia sektora finansowego dla wzrostu gospodarczego podjęto natomiast w badaniach naukowych w latach 70. minionego wieku. Zauważono wtedy, że rozwinięty system finansowy (działający na zasadach mechanizmu rynkowego) prowadzi

¹ P. Bańbuła, *Polityka makroostrożnościowa: przesłanki, cele, instrumenty i wyzwania*, „Materiały i Studia”, nr 298, Instytut Ekonomiczny NBP, Warszawa 2013, s. 5.

do bardziej optymalnej alokacji środków w gospodarce. W rezultacie dynamizuje on wzrost gospodarczy².

Obszerne badania na temat wpływu sektora finansowego na wzrost gospodarczy prowadził Lucas³ (w latach 80. XX wieku), który twierdził, że pośrednictwo finansowe pomaga w sprawnym organizowaniu życia gospodarczego. Ważna rola sektora finansowego wynika z niedopasowania struktury popytu i podaży w gospodarce. W związku z tym podmioty sfery realnej gospodarki muszą ponosić koszty transakcyjne związane z:

- niedopasowaniem terminów i kwot pomiędzy pożyczkodawcą i pożyczkobiorcą,
- koniecznością poświęcenia czasu i środków finansowych na zebranie informacji i przeprowadzenie transakcji.

Dodatkowy koszt transakcyjny stanowi asymetria informacji. Mishkin⁴ definiuje ją jako brak wystarczających informacji jednej strony do podjęcia właściwej decyzji w odniesieniu do drugiej strony. Asymetria informacji dotyczy:

- poszukiwań podmiotu do przeprowadzenia transakcji,
- weryfikacji oferty,
- monitorowania wykorzystania środków,
- złamania warunków umowy.

Niedopasowanie popytu i podaży jest spowodowane również ryzykiem. Potencjalne strony transakcji obawiają się ryzyka kredytowego i rynkowego. Ryzyko kredytowe dotyczy wypłacalności dłużnika, natomiast ryzyko rynkowe związane jest ze zmiennością cen instrumentów finansowych. W świetle przedstawionych badań, system finansowy, adresując powyższe problemy życia gospodarczego (koszty transakcyjne, asymetrię informacji oraz ryzyko) pozytywnie wpływa na wzrost gospodarczy.

W latach 80. i 90. XX wieku przeprowadzono szereg badań naukowych, w których zidentyfikowano dodatkowe funkcje sektora finansowego, które pozytywnie przyczyniają się do wzrostu gospodarczego. Wśród nich:

- mobilizowanie oszczędności ludności, poprzez kreację instrumentów oszczędnościowych o niskich nominałach, przez co możliwe jest zebranie znacznych środków, które następnie mogą zostać udostępnione podmiotom, które poszukują finansowania (w formie kredytu),

² P. Wachtel, *How much do we really know about Growth and Finance*, "Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review" 2003, s. 33-34.

³ R. Lucas, *On the mechanics of economic development*, „Journal of Monetary Economics” 1988, s. 3-42.

⁴ F.S. Mishkin, *Ekonomika pieniądza, bankowości i rynków finansowych*, PWN, Warszawa 2002, s. 69-70.

- tworzenie rynków finansowych, gdzie podmioty mające nadwyżki finansowe mogą udostępniać je podmiotom, które mają niedobory; pozwala to na sprawniejsze zarządzanie płynnością,
- zbieranie oraz przetwarzanie informacji, co prowadzi do bardziej optymalnej alokacji zasobów,
- współuczestniczenie w dokonywaniu transakcji, co przyczynia się do obniżenia jej kosztów,
- ograniczanie ryzyka specyficznego (właściwego dla pojedynczych inwestycji) poprzez dywersyfikację portfela inwestycyjnego, a w rezultacie zapewnienie finansowania również projektom o wysokim stopniu ryzyka i wysokich potencjalnych zyskach⁵.

Wpływ sektora finansowego na wzrost gospodarczy w świetle badań empirycznych prowadzonych do 2007 r.

Badania empiryczne związku sektora finansowego ze wzrostem gospodarczym wykorzystują szereg wskaźników, opisujących system finansowy. Ich wyjątkowo szczegółową klasyfikację zaproponowali w 1999 r. Beck, Demirguc-Kunt i Levine⁶, dzieląc wskaźniki na te związane z:

- wielkością podmiotów (wskaźniki oparte o np. aktywa banku, pasywa banku itd.),
- aktywnością podmiotów (np. wielkość udzielonych kredytów w odniesieniu do PKB),
- efektywnością banków komercyjnych (np. marża odsetkowa, koszty operacyjne),
- strukturą rynkową sektora bankowego (np. koncentracja sektora, udział podmiotów zagranicznych, udział podmiotów prywatnych),
- wielkością i aktywnością innych instytucji finansowych (dotyczy wskaźników dla ubezpieczycieli – np. zebrane składki w odniesieniu do PKB),
- rynkami papierów wartościowych (np. kapitalizacja giełdy w odniesieniu do PKB, płynność giełdy).

Przed kryzysem finansowym z 2007 r., znaczna część badań naukowych wskazywała na pozytywny związek pomiędzy działalnością sektora finansowego a wzrostem gospodarczym. Były to badania analityczne dotyczące poszczególnych branż, rynków oraz badania porównawcze. King i Levine w 1993 r. argumentowali, że sprawnie działający sektor finansowy nie tylko prowadzi do obniżenia kosztów transakcyjnych oraz asymetrii informacji, ale również zapewnia finansowanie najbardziej obiecującym projektom inwestycyjnym, mobilizuje oszczędności, organizuje handel

⁵ P. Karaś, *Ewolucja postrzegania roli systemu finansowego w badaniach wzrostu gospodarczego*, [w:] P. Karpuś, J. Węclawski (red.), *Problemy rozwoju rynku finansowego w aspekcie wzrostu gospodarczego*, UMCS, Lublin 2007, s. 30-37.

⁶ T. Beck, A. Demirguc-Kunt, R. Levine, *A new database on financial development and structure*, World Bank 1999, s. 2-19.

papierami wartościowymi, umożliwia dywersyfikację ryzyka, a także wzmacnia dobre praktyki ładu korporacyjnego⁷.

W latach 90. XX wieku i na początku XXI wieku przeprowadzono też szereg badań ilościowych, skupiających się na szukaniu korelacji pomiędzy poziomem rozwoju sektora finansowego a wzrostem gospodarczym. W 1999 r. Demirguc-Kunt i Levine⁸, tworząc model ekonometryczny, na podstawie danych dla 150 krajów wykazali pozytywną korelację pomiędzy rozwojem gospodarczym, a wielkością (aktywa i pasywa) i efektywnością (marża odsetkowa i koszty administracyjne) sektora finansowego. Podobne badania przeprowadzili w 2003 r. Hannson i Jonung⁹ w Szwecji, udowadniając, że wpływ wysokości kredytów na mieszkańca w stosunku do PKB oraz inwestycji na mieszkańca nie jest stały i różni się w określonych przedziałach czasowych. Takie wnioski były możliwe dzięki długiemu szeregowi czasowemu (1834 – 1991). Beck, Demirguc-Kunt i Levine¹⁰ przeprowadzili w 1999 r. najobszerniejsze badania - dla 150 krajów i stwierdzili istotne zależności pomiędzy sektorem finansowym a wzrostem gospodarczym. Według nich, wyższy poziom rozwoju gospodarczego jest skorelowany:

- negatywnie z rolą banku centralnego w porównaniu z bankami komercyjnymi,
- pozytywnie z efektywnością banków komercyjnych,
- negatywnie ze stopniem skoncentrowania sektora bankowego,
- negatywnie z udziałem banków zagranicznych w sektorze,
- pozytywnie z udziałem banków prywatnych w sektorze,
- pozytywnie ze wzrostem znaczenia niebankowych instytucji finansowych (ubezpieczyciele),
- pozytywnie ze stopniem rozwoju rynków finansowych.

Podsumowanie badań w opisywanym temacie przygotowali Khan i Senhadji¹¹ w 2000 r., którzy przeanalizowali dotychczasowe wyniki badań empirycznych w zakresie zależności rozwoju sektora finansowego i wzrostu gospodarczego i uznali, że sektor finansowy pozytywnie wpływa na wzrost gospodarczy, ale siła tego oddziaływania zależy do wyboru wskaźników, badanych krajów, metod estymacji oraz wybranych lat.

⁷ R. King, R. Levine, *Finance and Growth: Schumpeter might be right*, „Quarterly Journal of Economics” 1993, s. 717-737.

⁸ A. Demirguc-Kunt, R. Levine, *Bank-Based and Market-Based Financial Systems: Cross country comparisons*, World Bank 1999.

⁹ P. Hannson, L. Jonung, *Finance and economics growth: the case of Sweden 1834-1991*, „Research in Economics” 2003, s. 275-301.

¹⁰ T. Beck, A. Demirguc-Kunt, R. Levine, op.cit.

¹¹ M. Khan, A. Senhadji, *Financial development and economic growth: an overview*, IMF Working Paper 2000.

Rozwój teorii opisujących wpływ sektora finansowego na wzrost gospodarczy po kryzysie finansowym

W toku rozwoju nauk ekonomicznych powstawały również koncepcje teoretyczne sygnalizujące możliwość negatywnego oddziaływania sektora finansowego na wzrost gospodarczy – po kryzysie finansowym z 2007 r. zaczęły one zyskiwać coraz większą popularność. Najczęściej zakładały one, że w sytuacji, gdy sektor finansowy ulegał nadmiernemu rozrostowi, niekorzystne efekty jego funkcjonowania zaczynały przeważać nad pozytywnymi aspektami. Jak wskazywali w 2012 r. Cecchetti i Kharroubi, każda nienaturalnie szybko rozwijająca się branża wysysa zasoby, takie jak kapitał rzeczowy i kapitał ludzki, z reszty gospodarki¹². Krańcowa produktywność przerośniętego sektora finansowego jest w takiej sytuacji niższa niż w przypadku wielu przedsiębiorstw niefinansowych. Przekierowanie zbyt dużych zasobów do instytucji finansowych ograniczyłaby zatem potencjał wzrostowy gospodarki. Wystąpienie takiego procesu w wyniku działania mechanizmów rynkowych świadczyłoby o ich nieefektywności, wynikającej m.in. z zachowań stadnych inwestorów, angażujących zbyt duże środki w tym sektorze. Oznaczałoby to również nieuchronność wystąpienia kryzysu w przyszłości, w wyniku którego zostałyby przywrócone właściwe proporcje pomiędzy rozmiarem sektora finansowego a pozostałych sektorów.

Innym problemem, sygnalizowanym m.in. przez Carletti w 2008 r., jest powstawanie zależności agent-pryncypała pomiędzy bankiem a deponentami. Instytucje te mogą bowiem lokować powierzone im środki w sposób niezgodny z oczekiwaniami ich klientów, np. podejmując nadmierne ryzyko¹³. Wynika to z asymetrii informacyjnej powstającej pomiędzy tymi dwoma grupami podmiotów¹⁴, a także występującej do pewnego stopnia rozbieżności ich interesów. Pryncypał (deponent) oczekuje bowiem określonej z góry stopy zwrotu, równej oprocentowaniu depozytu, na jakie umówił się z bankiem. Zasadniczo, klient nie ma możliwości uzyskania większego zysku – jest on jedynie wystawiony na ryzyko utraty części lub całości środków w razie upadłości depozytariusza (zakładając brak lub jedynie częściową gwarancję depozytów). Tymczasem agent (instytucja finansowa) znajduje się w innej sytuacji – jego zysk lub stratę stanowi różnica pomiędzy kwotą odsetek wypłacanych deponentowi a kwotą odsetek uzyskiwanych z tytułu udzielonych kredytów. Bank podejmujący większe ryzyko, niż pierwotnie zakładano, może więc stać się bardziej zyskowny, nie tylko nie przynosząc dodatkowych korzyści swoim klientom, lecz zarazem jeszcze bardziej

¹² S.G. Cecchetti, E. Kharroubi, *Reassessing the impact of finance on growth*, BIS Working Paper No. 381, 2012, s. 1-2.

¹³ E. Carletti, *Competition and Regulation in Banking*, w: *Handbook of Financial Intermediation and Banking*, red. A.V. Thakor, A.W.A. Boot, Elsevier 2008, s. 450-451.

¹⁴ T. Beck, *Finance and Growth – Lessons from the Literature and the Recent Crisis*, LSE Growth Commission 2012, s. 3.

narażając ich na utratę zdeponowanych środków¹⁵. Powstająca w ten sposób skłonność do podejmowania nadmiernego ryzyka może przyczyniać się do występowania kryzysów bankowych. Upadłość instytucji finansowych wywołuje natomiast znaczące negatywne efekty zewnętrzne¹⁶. Problemy sektora finansowego bowiem relatywnie szybko przenoszą się na pozostałe branże, wywołując falę bankructw przedsiębiorstw oraz prowadząc do recesji. Podatność gospodarki na kryzysy finansowe oraz potencjalna skala strat przez nich powodowanych zależy zaś również od rozmiarów sektora finansowego. Gdy jest on lepiej rozwinięty, szkody mogą być większe¹⁷. Przerost sektora może również powodować zwiększenie częstotliwości występowania kryzysów – Bordo et al. Wskazują na to, że po 1973 r. były one dwukrotnie częstsze niż we wcześniejszym okresie, kiedy to sektor finansowy odgrywał mniejszą rolę¹⁸. Zbyt duże spowodowane w ten sposób wahania dynamiki wzrostu gospodarczego mogą natomiast niekorzystnie wpływać na długookresowe perspektywy rozwoju¹⁹.

Badania empiryczne po 2007 r.

Wyniki badań empirycznych prowadzonych po 2007 r. częściej wskazują na to, że dalsza ekspansja sektora finansowego ma negatywny wpływ na wzrost gospodarczy. Szacunki OECD dokonane dla grupy 34 wysoko rozwiniętych krajów wykazały ujemną zależność pomiędzy rozmiarem sektora finansowego a tempem wzrostu PKB. Podkreślenia wymaga jednak fakt, iż jest to jedynie efekt krańcowy będący konsekwencją nadmiernego rozrostu sektora, a nie jego bezwzględnej szkodliwości dla gospodarki. Ze wspomnianych badań wynika, że jedynie dalsze zwiększenie roli rynku kapitałowego przyniosłoby korzyści ekonomiczne, co nie musi świadczyć o przewadze modelu sektora finansowego opartego na giełdzie nad tym, w którym dominują banki, lecz może jedynie stanowić miarę nasycenia rynku kredytami oraz papierami wartościowymi. Na potrzeby opisanego badania przyjęto specyfikację zależności pomiędzy określoną miarą rozwoju sektora finansowego a dynamiką PKB, w której błędy standardowe są zagregowane na poziomie kraju w celu uwzględnienia heteroskedastyczności oraz autokorelacji reszt w odniesieniu do poszczególnych obserwacji dla danego kraju. Ponadto w celach kontrolnych uwzględniono pozostałe determinanty wzrostu gospodarczego występujące standardowo w modelu Solowa z kapitałem ludzkim, wykorzystującym

¹⁵ E. Carletti, *Competition and Regulation...*, op. cit., s. 457-458.

¹⁶ T. Beck, *Finance and Growth...*, op. cit., s. 3.

¹⁷ D. Klingebiel, R.S. Kroszner, L. Laevenb, *Banking crises, financial dependence, and growth*, „Journal of Financial Economics”, Vol. 84, No. 1, 2007, s. 221.

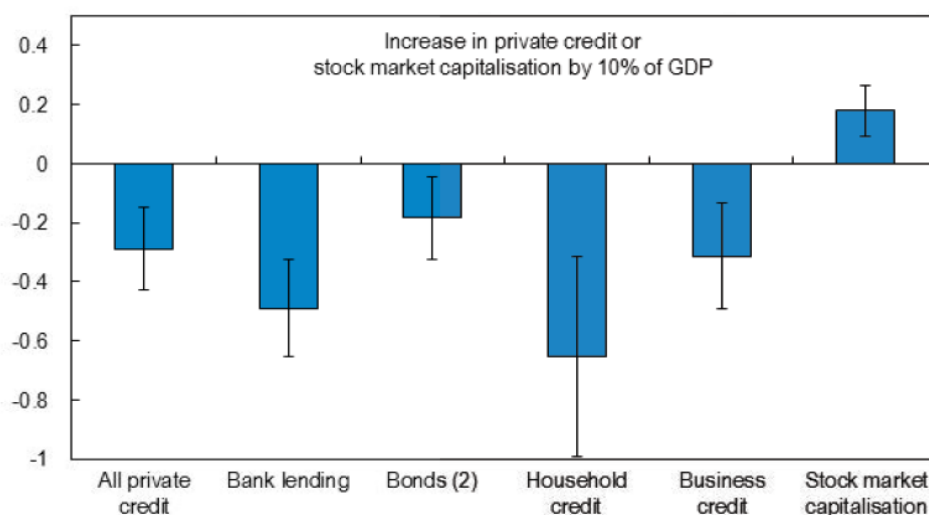
¹⁸ M. Bordo, B. Eichengreen, D. Klingebiel, M.S. Martinez-Peria, *Is the crisis problem growing more severe?*, „Economic Policy”, Vol. 16, No. 32, 2001, s. 51.

¹⁹ F. Allen, E. Carletti, J. Qian, P. Valenzuela, *Does Finance Accelerate or Retard Growth? Theory and Evidence*, Global Citizen Foundation, Working Paper 4, 2013, s. 36.

funkcję produkcji Cobba-Douglasa²⁰. Także badanie Bańbuły z 2013 r. pokazuje brak związku z rozwojem rynku kapitałowego ze wzrostem gospodarczym. Sugeruje on, że to nie wielkość sektora finansowego miała zatem wpływ na wzrost, ale przede wszystkim zadłużenie²¹.

Arcand, Berkes i Panizza w 2012 r. pokazali z kolei, że gdy prywatne zadłużenie przekracza 100% PKB dalsze zwiększenie jego poziomu ma negatywny wpływ na wzrost. Poziom ten jednak może się zmieniać w zależności od otoczenia instytucjonalnego. Badacze podali dwa powody takiego stanu rzeczy. Po pierwsze jest to związane z większą zmiennością i wyższym prawdopodobieństwem występowania załamań gospodarczych. Po drugie tak duże zadłużenie może prowadzić błędnej alokacji zasobów²². Taka sytuacja miała miejsce podczas kryzysu, gdy zarządzający największymi bankami podejmowali ogromne ryzyko, licząc na pomoc podatnika w przypadku niepowodzenia. Zwiększali oni skalę działalności, udzielając kredytów coraz mniej zamożnym kredytobiorcom. I jak się okazało mieli rację – po upadku Lehmann Brothers i AIG amerykański rząd uznał, że nie może pozwolić na kolejne bankructwa, gdyż skala powiązań w sektorze finansowym jest zbyt duża i mogłoby to doprowadzić do efektu domina. Badanie to zostało oparte na estymacji modeli regresji przekrojowej oraz regresji panelowej.

Rysunek 1. Szacowany wpływ wzrostu wartości udzielonych kredytów, wyemitowanych obligacji lub kapitalizacji rynku akcji o 10 proc. PKB na dynamikę wzrostu gospodarczego (w pkt proc.)*

*słupki błęd przedstawiają 90-procentowy przedział ufności

Źródło: How to restore a healthy financial sector that supports long-lasting, inclusive growth?, OECD Economics Department Policy Note No. 27, June 2015

²⁰ B. Cournède, O. Denk, *Finance and economic growth in OECD and G20 countries*, OECD Economics Department Working Paper No. 1223, 2015, s. 13-14.

²¹ P. Bańbuła, *Polityka makroostrożnościowa...*, op. cit., s. 23-24

²² J-L Arcand, E. Berkes, U. Panizza, *Too Much Finance?*, IMF Working Paper WP12/161, June 2012, s. 23.

Wpływ zwiększenia rozmiarów sektora finansowego na wzrost gospodarczy zależy również w istotnej mierze od tego, jakie obszary działalności są najbardziej rozwijane. Wzrost wartości udzielonych kredytów mieszkaniowych ma szczególnie szkodliwy wpływ na tempo wzrostu PKB, bowiem może on prowadzić do powstawania baniek spekulacyjnych oraz nadmiernego zadłużenia gospodarstw domowych²³. Kredyty inwestycyjne, udzielane głównie przedsiębiorstwom, mają korzystniejszy wpływ na gospodarkę niż te, które otrzymują klienci detaliczni²⁴. Wysoki poziom zadłużenia gospodarstw domowych, pożyczających przede wszystkim na cele konsumpcyjne, paradoksalnie przekłada się na spadek poziomu konsumpcji ze względu na to, że późniejsza recesja jest tym głębsza, im większa była wartość udzielonych kredytów tego rodzaju²⁵.

Badania empiryczne potwierdzają również tezę o możliwości drenażu zasobów z reszty gospodarki przez instytucje finansowe. Jak wykazali Cecchetti i Kharroubi w 2012 r, w oparciu o regresję panelową, przerośnięty sektor finansowy, oferując ponadprzeciętnie wysokie wynagrodzenia, skutecznie przyciąga do siebie najlepiej wykwalifikowanych pracowników, co jednak niekorzystnie wpływa na tempo wzrostu produktywności. Nadmierna koncentracja kapitału ludzkiego wysokiej jakości w jednej branży sprawia bowiem, że jego krańcowa produktywność staje się niższa niż w pozostałych sektorach, który zaczynają cierpieć na jego chroniczny niedostatek. Z drugiej jednak strony zbyt słabo rozwinięty sektor finansowy również szkodzi dynamice produktywności²⁶.

Innym kanałem, za pośrednictwem którego sektor finansowy może oddziaływać na wzrost gospodarczy są nierówności dochodowe. Wyniki badań empirycznych w tym zakresie nie są jednoznaczne. Część z nich wskazuje bowiem na pozytywne skutki rozwoju systemu finansowego za sprawą wzrostu dostępności finansowania wydatków na edukację oraz większą odporność gospodarstw domowych na zewnętrzne szoki dzięki wzrostowi poziomu ubankowienia²⁷. Z drugiej strony z badań OECD z 2015 r. wynika, że dalszy rozrost sektora finansowego – którego rozmiar mierzony jest kwotą udzielonych kredytów, kapitalizacją giełdy lub też wartością dodaną sektora w relacji do PKB – przyczyniłby się do spadku dochodów mniej zamożnych gospodarstw domowych, jednocześnie przyspieszając wzrost dochodów najbogatszych, powiększając tym samym nierówności dochodowe²⁸.

²³ B. Cournède, O. Denk, P. Hoeller, *Finance and inclusive growth*, OECD Economic Policy Paper No. 14, 2015, s. 36.

²⁴ L. Angeles, *Credit expansion and the economy*, „Applied Economics Letters”, Vol. 22, No. 13, 2015, s. 1070.

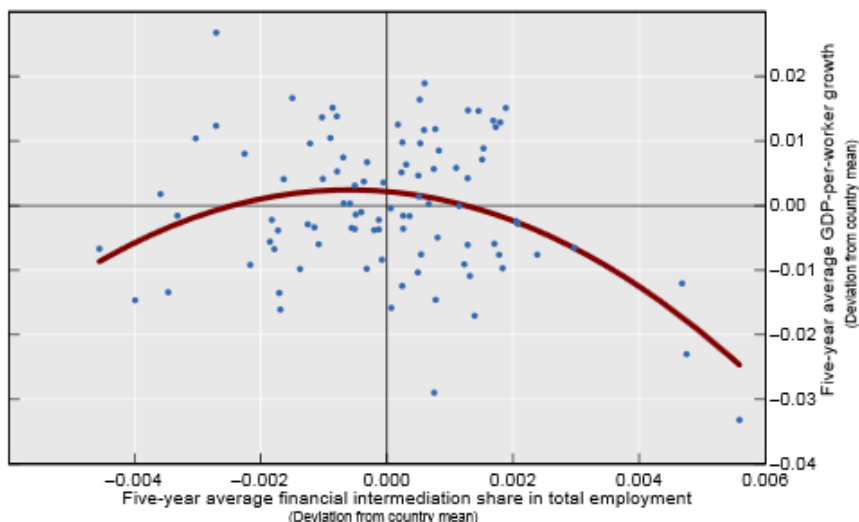
²⁵ R. Glick, K.J. Lansing, *Global Household Leverage, House Prices, and Consumption*, „FRBSF Economic Letters”, 2010-01, s. 4.

²⁶ S.G. Cecchetti, E. Kharroubi, *Reassessing the impact of finance on growth*, BIS Working Paper No. 381, 2012, s. 11-14.

²⁷ F. Allen, E. Carletti, J. Qian, P. Valenzuela, *Does Finance Accelerate or Retard Growth? Theory and Evidence*, Global Citizen Foundation, Working Paper 4, 2013, s. 11-12.

²⁸ B. Cournède, O. Denk, *Finance and income inequality in OECD countries*, OECD Economics Department Working Paper No. 1224, 2015, s. 8.

Rysunek 2. Zależność pomiędzy odchyleniami od średniej wielkości zatrudnienia w sektorze finansowym a odchyleniami od średniej dynamiki wzrostu PKB w przeliczeniu na zatrudnionego

Źródło: S.G. Cecchetti, E. Kharroubi, Reassessing the impact of finance on growth, BIS Working Paper No. 381, 2012

Modelowanie wpływu sektora finansowego na gospodarkę

W standardowych modelach wykorzystywanych współcześnie do formułowania prognoz makroekonomicznych nie uwzględnia się roli sektora finansowego, traktując go jako neutralnego pośrednika pomiędzy różnymi grupami podmiotów, koncentrując się wyłącznie na zależnościach łączących gospodarstwa domowe, przedsiębiorstwa i sektor rządowy. Pominięcie tego obszaru wskazuje się jako jedną z przyczyn początkowego niedocenienia możliwych konsekwencji światowego kryzysu finansowego, którego pierwsze symptomy zaczęły pojawiać się w r. 2007²⁹. Uwidacznia to potrzebę uzupełnienia istniejących modeli o mechanizm tzw. „tarć finansowych” (ang. financial frictions) umożliwiający symulowanie oraz prognozowanie wpływu problemów sektora finansowego na sferę realną. Pierwsza koncepcja teoretyczna tarć finansowych została sformułowana w 1989 r. przez Bernankego oraz Gertlera³⁰. Uwzględniała ona możliwość wpływania na przebieg cyklu koniunkturalnego przez zmiany relatywnych kosztów finansowania inwestycji na skutek zmian wartości aktywów posiadanych przez pożyczkobiorców będących konsekwencją fluktuacji gospodarczych. Drugie podejście przedstawili w 1997 r. Kiyotaki i Moore – zgodnie z nim kapitał rzeczowy posiadany przez przedsiębiorstwa stanowi jednocześnie potencjalne lub faktyczne

²⁹ M. Del Negro, M.P. Giannoni, F. Schorfheide, *Inflation in the Great Recession and New Keynesian Models*, NBER Working Paper No. 20055, 2014.

³⁰ B. Bernanke, M. Gertler, *Agency Costs, Net Worth, and Business Fluctuations*, „The American Economic Review”, Vol. 79, No. 1, 1989, s. 14-31.

zabezpieczenie zaciąganych kredytów³¹. Wzrost wartości tych aktywów pozwala zatem na zwiększenie akcji kredytowej prowadzące do większych nakładów inwestycyjnych, a w konsekwencji szybszego wzrostu gospodarczego, podczas gdy spadek ich wartości może przyczynić się do wystąpienia kryzysu. Oba te podejścia były w kolejnych latach udoskonalane, m.in. poprzez włączenie rynku nieruchomości do modeli w 2005 r. przez Iacoviello³² oraz uwzględnienie możliwości udzielania kredytów niezabezpieczonych aktywami rzeczowymi w 2014 r. przez Carvalho, Castro i Costa³³.

Podsumowanie

Kryzys finansowy zmienił optykę ekonomistów w kwestii wpływu sektora finansowego na wzrost gospodarczy. Przede wszystkim uznano, że pozytywny wpływ występuje tylko przy odpowiednim poziomie rozwoju sektora. Gdy ten jest za mały, to wpływ nie da się zaobserwować, a gdy za duży może nieść negatywne efekty. Wśród potencjalnych przyczyn wskazuje się błędną alokację zasobów przy zbyt wielkim sektorze finansowym, narastanie baniek spekulacyjnych, zwiększoną zmienność gospodarczą, która zwiększa ryzyko dużych załamań gospodarczych, a także możliwy drenaż zasobów kadrowych z innych sektorów gospodarki.

Zaczęto też rozbijać sektor finansowy na poszczególne składowe, badając ich wpływ na wzrost. W następstwie tego okazało się, że o ile kredyty inwestycyjne wpływają pozytywnie na wzrost, to kredyty hipoteczne już nie. Część badań pokazuje także mniejszy negatywny wpływ szybkiego rozwoju rynku kapitałowego w przeciwieństwie do sektora bankowego.

³¹ N. Kiyotaki, J. Moore, *Credit Cycles*, „Journal of Political Economy”, Vol. 105, No. 2, 1997, s. 211-248.

³² M. Iacoviello, *House Prices, Borrowing Constraints and Monetary Policy in the Business Cycle*, „American Economic Review”, Vol. 95, No. 3, 2005, s. 739-764.

³³ F. Carvalho, M. Castro, S. Costa, *Traditional and matter-of-fact financial frictions in a DSGE model for Brazil: the role of macroprudential instruments and monetary policy*, BIS Working Paper No 460, 2014.

O autorach

Dominika Bosek-Rak jest doktorantką w Kolegium Zarządzania i Finansów Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. Jej zainteresowania badawcze obejmują tematykę ładu korporacyjnego oraz działalności inwestorów instytucjonalnych w kontekście budowania wartości przedsiębiorstw. Ponadto, zajmuje się także współczesnymi wyzwaniami w bankowości – innowacyjnością, cyfryzacją i rolą tego sektora w gospodarce.

Łukasz K. Kozłowski jest doktorantem w Katedrze Ekonomii Stosowanej w Kolegium Zarządzania i Finansów Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół problematyki długookresowej stabilności finansów publicznych oraz sektora ubezpieczeń społecznych. Zajmuje się również kwestią prognozowania upadłości przedsiębiorstw oraz analizą czynników wzrostu gospodarczego.

Marek Muszyński jest doktorantem w Katedrze Ekonomii Stosowanej w Kolegium Zarządzania i Finansów Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. Jego zainteresowania badawcze obejmują nierówności dochodowe i majątkowe, powstawanie innowacji oraz finanse publiczne, a także wpływ powyższych na wzrost gospodarczy.

Streszczenie

Zasadniczym celem artykułu jest przedstawienie ewolucji w postrzeganiu wpływu sektora finansowego na wzrost gospodarczy. O ile przed kryzysem finansowym z roku 2008 najbardziej wpływowe teorie opisujące te relacje skupiały się na pozytywnych aspektach finansjalizacji gospodarki, czego przejawem była efektywniejsza alokacja zasobów, ograniczenie kosztów transakcyjnych oraz tworzenie zasobów kapitałowych, w następstwie późniejszych wydarzeń coraz bardziej wpływowe zaczęły stawać się konkurencyjne teorie, kładące większy nacisk na negatywne strony tego zjawiska, takie jak zależność pryncypał-agent pomiędzy klientami a instytucjami finansowymi, pokusę nadużycia, a także potencjalne zwiększanie zakresu wahań aktywności gospodarczej w ramach cyklu koniunkturalnego. Przedstawione ponadto zostały wyniki badań empirycznych wskazujące na to, iż sektor finansowy pełni korzystną rolę w gospodarce tak długo, dopóki nie nastąpi jego nadmierny przerost. Na zakończenie zaprezentowano pokrótce metody modelowania makroekonomicznego pozwalające na uwzględnianie napięć i wstrząsów w sektorze finansowym w stosowanych modelach.

Summary

The purpose of the article is to present the evolving perception of the impact of financial sector on economic growth. While before the financial crisis of 2008 the most influential theories describing this interdependence focused primarily on positive aspects of the financialization of the economy, which yielded a more efficient allocation of resources, a reduction in transaction costs, and capital formation, as a result of later developments the competing theories have grown more influential. These theories put more emphasis on negative aspects of the process mentioned, such as principal-agent relationship between the consumers and financial institutions, as well as moral hazard, and potential exacerbation of business cycles. The results of the empirical studies showing that the financial sector positively influences the economy as long as it is not overgrown were also presented. In the final main section of the article the macroeconomic modelling techniques, which allow to include in the existing models the tensions and shocks in the financial sector, are also briefly described.

Problematyka porozumień w znowelizowanym ujęciu kodeksu postępowania karnego

Katarzyna Kochel

Uwagi wprowadzające

Zaczerpnięte z prawodawstwa państw europejskich i przeniesione na grunt polskiego systemu prawnego w końcu lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia instytucje mające na celu konsensualne zakończenie postępowania karnego od początków swojego funkcjonowania przeszły gruntowne zmiany. Ostatnie, chyba najbardziej zasadnicze przeobrażenia trybów konsensualnych dokonane zostały za sprawą nowelizacji z 2013³⁴, 2015 r.³⁵, a także z 2016 r.³⁶.

Omawianym zmianom przepisów towarzyszyły liczne postulaty podnoszone przez twórców regulacji, przedstawicieli doktryny, a także praktyki wymiaru sprawiedliwości i ochrony prawnej. Reformom w tym zakresie przyświecały idee usprawnienia postępowania karnego, zredukowania przez to jego kosztów przez skrócenie czasu ich prowadzenia i danie prymatu karom o charakterze wolnościom, a także cele wychowawcze i naprawcze.

Najbardziej wymierny bodziec do dokonania kolejnych zmian przepisów normujących konsensualne formy zakończenia postępowania karnego stanowią statystyki prowadzone przez ministerstwo sprawiedliwości i prokuraturę krajową (kiedyś generalną). Analizując coroczne dane przedstawione przez te instytucje wyraźnie widać tendencję wzrostową w zakresie liczby spraw karnych kończących się skazaniem. W okresie 2007-2013 było przedział od około 48 do ponad 50 % spraw w skali całego kraju³⁷.

Porozumienia w polskim procesie karnym analizowane są w literaturze głównie przez pryzmat instytucji wniosku o skazanie bez rozprawy (art. 335 k.p.k.) oraz dobrowolnego poddania się karze (art. 387 k.p.k.)³⁸. W tym miejscu należy jednak wskazać, że niniejsze rozważania odnoszą się także

³⁴ Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1247, z późn. zm.), nazywana dalej „nowelizacją z 2013 r.”.

³⁵ Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 396), zwana dalej „nowelizacją z 2015 r.”.

³⁶ Ustawa z dnia 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 437), zwana dalej „nowelizacją z 2016 r.”.

³⁷ Zob. np. uwagi na ten temat M. Marszałek, *Konsensualne zakończenie postępowania karnego w trybie artykułu 335 k.p.k.*, „Prokuratura i Prawo”, nr 10, 2012, s. 100 oraz W. Jasiński, *Porozumienia procesowe w znowelizowanym kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo”, nr 10, 2014, s. 5-6.

³⁸ Tak np. S. Waltoś, *Porozumienia w europejskim procesie karnym; próba syntetycznego spojrzenia*, „Prokuratura i Prawo”, 2000, nr 1, s. 8.

do innych instytucji prawa karnego zawierających w swojej konstrukcji normatywnej elementy akcentujące porozumienie tak pomiędzy oskarżonym i organem procesowym jak i oskarżonym a pokrzywdzonym. Często w literaturze przedmiotu w kontekście konsensualizmu poruszało się i porusza zagadnienie umorzenia w trybie uchylonego już art. 59a k.k. i mediacji³⁹. Te regulacje zostały bowiem wprowadzone i zmodyfikowane w wyniku analizowanych nowelizacji.

Jak zwykło to mieć jednak często miejsce dokonane w wyniku przemodelowania instytucji kształtujących porozumienie w polskim ustawodawstwie karnoprosesowym zmiany nie usuwają, jak zostanie przedstawione w dalszej części niniejszych rozważań, wszystkich wątpliwości dotyczących omawianego obszaru. Nadal bowiem jawi się problem przestrzegania reguł rzetelnego procesu karnego czy też zasady bezpośredniości postępowania i innych zasad. Mając na uwadze, że „Porozumienia karnoprosesowe można określić jako antidotum na wyraźnie dostrzegalne mankamenty „władczego” postępowania karnego, a także wyraz konsensualizmu w podejmowaniu decyzji procesowych”⁴⁰ należy zaznaczyć już na wstępie, że analizowane instytucje nie są w obecnym brzmieniu wolne z kolei od mankamentów w kwestii przyznającej należytą pozycję oraz zakres uprawnień stronom postępowania karnego.

Zakres zmian art. 335, 387 i 338a k.p.k. a także 59a k.k. dokonanych w wyniku nowelizacji

Pierwsze modyfikacje wprowadzonych w 1997 r. do polskiej ustawy karnoprosesowej regulacji w zakresie konsensualnych form zakończenia postępowania karnego zostały dokonane na mocy ustawy nowelizującej z 2003 r.⁴¹ Zarówno w przypadku instytucji skazania bez rozprawy jak i dobrowolnego poddania się karze zwiększeniu uległ zakres przedmiotowy czynów pozwalających na ich zastosowanie rozpoczynając tym samym tendencję, która towarzyszyła kolejnym zmianom art. 335 i 387 k.p.k. aż do 2016 r. W dalszej części rozważań zostaną przedstawione w ogólnym zarysie najważniejsze z dokonanych w wyniku ostatnich nowelizacji z 2013, 2015 i 2016 r. zmian.

³⁹ Zob. np. ostatnio D. Gil, *Problematyka mediacji w kontekście zmian w polskim procesie karnym*, „Ius et Administratio”, 2014, nr 3, s. 1-17; D. Kuźelewski, K. Szczęsny, *Konsensualizm a kontradiktoryjność procesu karnego. Uwagi na temat mediacji w świetle projektu nowelizacji k.p.k.*, [w:] P. Wiliński (red.), *Kontradiktoryjność w polskim procesie karnym*, Warszawa 2013, s. 404-416.

⁴⁰ M. Zbrojewska, *Dobrowolne poddanie się karze*, Białystok 2002, s. 15.

⁴¹ Ustawa z dnia 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych (Dz. U. z 2003 r., nr 17, poz. 155).

W wyniku nowelizacji z 2013 r. zostały zmodyfikowane przesłanki zastosowania instytucji przewidzianej w art. 335 k.p.k. do następujących: dołączenia do aktu oskarżenia wniosku prokuratora o wydanie wyroku oraz orzeczenia uzgodnionych z oskarżonym kar i innych środków przewidzianych w kodeksie karnym, przypisania oskarżonemu występkę, niebudzących wątpliwości okoliczności popełnienia przestępstwa, postawy oskarżonego wskazującej, że cele postępowania zostaną osiągnięte, uznania przez sąd, że zachodzą podstawy do uwzględnienia wniosku. W kwestii wniosku należy zaznaczyć, że jak wskazuje się w orzecznictwie składa się go wraz z aktem oskarżenia natomiast zwrot „może dołączyć” dotyczy odrębności dokumentu procesowego jakim jest pozostając w ścisłym związku z aktem oskarżenia. Nie jest możliwe przesyłanie wniosku do sądu w toku trwającego już postępowania jurysdykcyjnego⁴².

Przepisowi art. 387 k.p.k. nadano brzmienie pozwalające na złożenie wniosku, o którym mowa w treści artykułu, w odniesieniu do sprawy o każdy czyn zabroniony, w tym zbrodnię. Ponadto na mocy nowelizacji z 2013 r. wprowadzono do polskiej ustawy karnoprosesowej nowe rozwiązanie w postaci wniosku oskarżonego o wydanie wyroku skazującego i wymierzenie mu określonej kary lub środka karnego, orzeczenie przepadku lub środka kompensacyjnego bez przeprowadzenia postępowania dowodowego. Wniosek będzie wywoływał różne skutki w zależności od terminu jego złożenia. Złożenie go w terminie „przed doręczeniem zawiadomienia o wyznaczeniu rozprawy” powoduje, że prezes sądu może skierować sprawę na posiedzenie, jeżeli uzna, że cele postępowania nie sprzeciwiają się rozpoznaniu sprawy na posiedzeniu. Złożenie po tym terminie wskazanego wniosku spowoduje, że stanie się on wnioskiem o dobrowolne poddanie się odpowiedzialności karnej (w rozumieniu art. 387 k.p.k.).

Opisane zmiany miały zrealizować jeden z głównych celów jaki postawili sobie twórcy reformy, która weszła w życie 1 lipca 2015 r. – „usprawnienie i przyspieszenie postępowania, dzięki stworzeniu prawnych ram szerszego wykorzystania konsensualnych sposobów zakończenia postępowania karnego i w szerszym zakresie wykorzystanie idei sprawiedliwości naprawczej, także dzięki nowemu ujęciu instytucji mediacji”⁴³.

Wagę instytucji prowadzących do konsensualnego zakończenia postępowania karnego potwierdza fakt dokonania kolejnego przemodelowania tych rozwiązań prawnych przewidywanych przez k.p.k., które zostało dokonane nowelizacją z 2015 r. Konsekwencją tych zmian było wprowadzenie dwóch odrębnych trybów zastosowania wniosku o skazanie bez rozprawy. W

⁴² Wyrok Sądu Najwyższego z 6 sierpnia 2015 r.,(II KK 143/15), System Informacji Prawnej Legalis nr 1312292.

⁴³ Tak zob. Uzasadnienie do Projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny, Kodeks postępowania karnego i niektórych innych ustaw, druk sejmowy nr 870, s. 2.

paragrafie § 1 art. 335 k.p.k. statuującym możliwość zastosowania wniosku o skazanie bez rozprawy przewidziano możliwość wystąpienia przez prokuratora do sądu z wnioskiem o wydanie na posiedzeniu wyroku skazującego i orzeczenie uzgodnionych z oskarżonym kar lub innych środków przewidzianych za zarzucany mu występki zamiast z aktem oskarżenia. W ten sposób stworzono alternatywne dla aktu oskarżenia rozwiązanie.⁴⁴ W § 2 art. 335 k.p.k. przewidziano natomiast możliwość dołączenia do aktu oskarżenia wniosku o wydanie wyroku skazującego bez rozprawy. Przy czym omawiana regulacja (§ 2 art. 335 k.p.k.) w brzmieniu zarówno tym przed zmianami jak i po nowelizacji z 2015 r., jak wskazuje się w orzecznictwie, jednoznacznie zakazuje dołączania do aktu oskarżenia wniosku o wydanie na posiedzeniu wyroku skazującego w przypadku kiedy oskarżonemu zarzuca się popełnienie zbrodni w rozumieniu art. 7 § 2 k.k.⁴⁵ Ponadto w nadanej nowelizacją z 2015 r. brzmieniu przepis art. 335 k.p.k. różnicuje warunki zastosowania tego trybu konsensualnego, zależnie **od okoliczności przyznania się do winy przez oskarżonego**. Wskazać zatem należy, że nowelizacja z 2015 r. przemodelowała diametralnie instytucję zwaną w literaturze przedmiotu „skazaniem bez rozprawy”.

W zakresie art. 387 k.p.k. rozszerzono uprawnienia oskarżonego przyznając mu możliwość wniesienia, oprócz dotychczasowych elementów takich jak kary, o środek kompensacyjny oraz kwestię kosztów sądowych. Przesłanki o charakterze materialnoprawnym orzeczenia kary w trybach konsensualnych zostały natomiast ujęte w dodanej nowelizacją z 2015 r. art. 60a k.k.

Chociaż zasadniczym celem ostatniej z omawianych nowelizacji – tej z 2016 r. było przywrócenie stanu prawnego sprzed wejścia w życie nowelizacji z 2013 r. to w odniesieniu do trybów z art. 335 i 387 k.p.k. owe zmiany nie miały rewolucyjnego charakteru. W treści art. 335 k.p.k. dodano, że prokurator może dołączyć do aktu oskarżenia wnioski o wydanie na posiedzeniu wyroku skazującego i orzeczenie uzgodnionych z oskarżonym kar lub innych środków przewidzianych za zarzucany występki, uwzględniających też prawnie chronione interesy pokrzywdzonego, jeżeli okoliczności popełnienia przestępstwa i wina oskarżonego nie budzą wątpliwości, oświadczenia dowodowe złożone przez oskarżonego nie są sprzeczne z dokonanymi ustaleniami, a postawa oskarżonego wskazuje, że cele postępowania zostaną osiągnięte.

Zmianie uległy natomiast regulacje dotyczące przepisu art. 338a k.p.k. zostały bowiem uchylone unormowania nakładające obowiązek skierowania sprawy na posiedzenie w zw. z art. 343a

⁴⁴ Z. Brodzisz, *Komentarz do art. 335 k.p.k.*, [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz.*, J. Skorupka (red.), System Informacji Prawnej Legalis 2016.

⁴⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z 26 października 2016 r., (V KK 266/16), System Informacji Prawnej Lex nr 2147290.

k.p.k. Ograniczono także stosowanie instytucji dobrowolnego poddania się karze do spraw o przestępstwa zagrożone karą nieprzekraczającą 15 lat pozbawienia wolności. Powyższe jednoznacznie wskazuje, że w wyniku dokonanych zmian zawężono możliwości wykorzystania instytucji wniosku o wydanie wyroku skazującego bez postępowania dowodowego.

Ponadto na mocy przepisów nowelizacji z 2016 r. wykreślono art. 59a k.k. statuujący nową instytucję ustanowioną nowelizacją z 2015 r. - umorzenie postępowania na wniosek pokrzywdzonego, jeśli sprawca pojednał się w wyniku mediacji z ofiarą, który obowiązywał tylko 9 i pół miesiąca. Nie miał zatem nawet okazji sprawdzić się w praktyce działania wymiaru sprawiedliwości. W przepisach przejściowych wskazano jednak, że jeżeli art. 59a k.k., w brzmieniu dotychczasowym, znajduje zastosowanie po dniu wejścia w życie niniejszej ustawy, do rozpoznania wniosku stosuje się również art. 23b k.k. (czynny żal i odstąpienie od ukarania). W wyniku nowelizacji wyłączono też inne możliwości nadzwyczajnego złagodzenia kary, które wynikały z art. 60a k.k., obowiązującego od 1 lipca 2015 r.

Sytuacja oskarżonego i pokrzywdzonego ukształtowana w wyniku zmian konsensualnych sposobów zakończenia postępowania

Dokonane w ostatnim czasie nowelizacje dotyczące trybów konsensualnych wywołały ożywioną dyskusję wśród przedstawicieli piśmiennictwa dotyczącą ukształtowania pozycji oraz uprawnień uczestników postępowania – oskarżonego i pokrzywdzonego. Pozycja oraz uprawnienia wskazanych uczestników były jednak wcześniej akcentowane w orzecznictwie m.in. poprzez zwrócenie uwagi na regulację art. 343 § 5 k.p.k. przewidującą, że w posiedzeniu sądu dotyczącym rozpoznania wniosku prokuratora złożonego w trybie art. 335 § 1 k.p.k. mają prawo wziąć udział prokurator, oskarżony oraz pokrzywdzony, którzy powinni zostać zawiadomieni zgodnie z art. 117 § 1 k.p.k. o miejscu i terminie tego posiedzenia. Uprawnienie wskazanych podmiotów postępowania do wzięcia udziału w tej czynności procesowej podkreśla także przepis art. 117 § 2 k.p.k. stanowiący, iż czynności nie przeprowadza się m.in. wtedy, gdy osoba uprawniona nie stawiła się⁴⁶.

W odniesieniu natomiast do określonej nowelizacją z 2013 r. sytuacji oskarżanego korzystającego z konsensualnych form zakończenia postępowania karnego, o których mowa w art. 335 k.p.k. i 387 k.p.k., podnoszono, iż tak szeroka możliwość stosowania instytucji konsensualnych nie została skorelowana z zagwarantowaniem tej stronie postępowania odpowiedniego zakresu

⁴⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z 23 marca 2016 r., (IV KK 74/16).

uprawnień⁴⁷, przede wszystkim zapewnienia jej prawa do obrony. Zwłaszcza biorąc pod uwagę, że w przypadku orzekania w ramach omawianych trybów następuje orzekanie na podstawie materiału dowodowego zgromadzonego w fazie przygotowawczej postępowania cechującej się inkwizycyjnością. Pomimo licznych okazji przy kolejnych nowelizacjach nie zdecydowano się na postulowane już od jakiegoś czasu w doktrynie wprowadzenie⁴⁸ także do regulacji art. 335 k.p.k. możliwości przyznania prawa do skorzystania przez oskarżonego z instytucji obrońcy z urzędu. Na potwierdzenie tego podnosząc nieuzasadnione w tym względzie uprzywilejowanie oskarżonego któremu zapewniono taką możliwość przy instytucji z art. 387 § 1 zd. 2 k.p.k. Obecne zróżnicowanie w brzmieniu obu przepisów w tym zakresie nie ma bowiem, żadnego logicznego uzasadnienia, tym bardziej, że w wyniku nowelizacji z 2016 r. uchylono art. 80a k.p.k. w treści którego nowelizacją z 2013 r. zawarto obowiązek wyznaczenia obrońcy w przypadku złożenia przez oskarżonego takiego wniosku⁴⁹. Mając na uwadze powyższe aktualny pozostaje nadal postulat zawarcia w treści art. 335 k.p.k. takiego samego sformułowania jak w 387 k.p.k., dotyczącego możliwości wyznaczenia obrońcy z urzędu, a biorąc pod uwagę rosnące zainteresowanie kończeniem postępowania karnego w konsensualny sposób i intencje ustawodawcy można rozważyć nawet obowiązek takiego wyznaczenia.

Analiza treści art. 387 k.p.k. prowadzi natomiast do wniosku, że dokonane w odniesieniu do tej regulacji zmiany nie są znaczne. Pokrzywdzony tak jak było to dotychczas jest bowiem wyposażony w uprawnienie pozwalające mu, stosownie do § 2 tego przepisu, na sprzeciw wobec uwzględnienia wniosku o wydanie wyroku skazującego, który może złożyć nie tylko osobiście, ale także przez swego pełnomocnika⁵⁰. Nie został jednak wyposażony w żaden atrybut pozwalający na wpływanie na treść tego porozumienia, a zatem jego pozycja będzie jak miało to miejsce do tej pory ograniczona

do możliwości zaakceptowania bądź odrzucenia porozumienia pomiędzy sądem a oskarżonym⁵¹. Dokonane nowelizacją z 2013 r. zmiany w unormowaniach kształtujących instytucję skazania bez

⁴⁷ J. Machlańska, *Klika uwag krytycznych o trybach konsensualnych w projekcie ustawy o zmianie kodeksu postępowania karnego zaproponowanym przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Karnego* [w:] P. Wiliński (red.), *Kontradyktoryjność w polskim procesie karnym*, Warszawa 2013, s. 427.

⁴⁸ Tak P. Kardas, *Konsensualne sposoby rozstrzygania w świetle nowelizacji kodeksu postępowania karnego z 10 stycznia 2003 r.*, „Prokuratura i Prawo”, nr 1, 2004, s. 52.

⁴⁹ Na gwarancje oskarżonego korzystającego z trybów konsensualnych w zakresie skorzystania z przyznania obrońcy z urzędu na podstawie art. 80a, uchylonego następnie nowelizacją z 2016 r. wskazywał w momencie prac nad projektem nowelizacji z 2013 r. S. Zabłocki, *Głos w dyskusji* [w:] P. Wiliński (red.) *Kontradyktoryjność w polskim procesie karnym*, Warszawa 2013, s. 428.

⁵⁰ O oświadczeniu w przedmiocie sprzeciwu zob. wyrok Sądu Najwyższego z 27 maja 2002 r., (II KKN 371/00), OSNKW 2002, nr 9–10, poz. 78 z gloszą K. Lewczuka, „Przegląd Sądowy”, nr 9, 2003, s. 161 i n.

⁵¹ A. Drozd, *Pokrzywdzony wobec porozumień procesowych*, <http://www.edukacjaprawnicza.pl/aktualnosci/a/pokaz/c/aktualnosc/art/pokrzywdzony-wobec-porozumien-procesowych.html>, 15.06.2016.

rozprawy mają głębszy charakter w odniesieniu do pokrzywdzonego. Na mocy nowelizacji z 2015 r. zarówno w trybie zwykłym jak i uproszczonym przewidziano przesłankę **zgody rozstrzygnięcia (uzgodnienia) z interesem pokrzywdzonego**. Pokrzywdzonemu przyznano stosownie do art. 343 § 2 k.p.k. prawo wyrażenia sprzeciwu wobec wniosku o którym mowa w art. 335 k.p.k., a także 343a § 2 zd. 3 k.p.k., jeżeli zaproponowany kształt rozstrzygnięcia w tych trybach nie spotkał się z jego akceptacją.

Chociaż przedstawione rozwiązania wydają się na pozór uwzględniać w postępowaniu karnym dobro oraz uprawnienia pokrzywdzonego to nadal w przypadku tej instytucji mimo licznych w ostatnim czasie nowelizacji nie przewidziano mechanizmu jakiejkolwiek kontroli. W związku z czym ciągle aktualna jest obawa wyrażana w zakresie niebezpieczeństwa wykorzystania słabszej strony (tak pod względem psychicznym, fizycznym jak i społecznym), która może okazać się bardziej skłonna do poddania się woli silniejszej strony, pomimo mniej korzystnego dla tej pierwszej rozwiązania⁵².

Odnosząc się do powyższego i analizując obecne ukształtowanie regulacji statuujących instytucje konsensualnych trybów zakończenia postępowania karnego w kontekście pokrzywdzonego należy stwierdzić, że ten uczestnik postępowania uzyskał możliwość wpływania na wszystkie decyzje w zakresie konsensualnych trybów zakończenia postępowania⁵³. Takie ukształtowanie pozycji pokrzywdzonego zostało zapewnione m.in. poprzez zagwarantowanie tej stronie obowiązku pouczenia o prawie do wniesienia sprzeciwu, które wcześniej mu nie przysługiwało, wobec wniosków prokuratora o wydanie na posiedzeniu wyroku skazującego złożonych w trybie art. 335 § 1 lub 2 k.p.k., jak również co do wniosku oskarżonego o skazanie bez przeprowadzenia postępowania dowodowego. Zdziwienie budzi przy tym jednak pominięcie informacji o prawie do sprzeciwu wobec wniosku oskarżonego z art. 387 k.p.k.⁵⁴.

Inne przejawy konsensualizmu w ujęciu ostatnich nowelizacji

Ciekawe rozwiązanie obok przedstawionych już trybów konsensualnych w świetle ostatnich nowelizacji stanowiła konstrukcja przepisu art. 59a wprowadzana do kodeksu karnego nowelizacją z 2013 r., a nakazująca umorzenie postępowania na wniosek pokrzywdzonego, która spotkała się z

⁵²Tak m.in. E. Bieńkowska, *Poradnik mediatora (Mediacja od A do Z)*, Warszawa 1999, s. 50, *Pokrzywdzony w kontradiktoryjnym procesie karnym*, „Prokuratura i Prawo”, nr 3, 2016, s. 16.

⁵³ Tak E. Bieńkowska, *Pokrzywdzony w świetle najnowszej nowelizacji przepisów prawa karnego*, „Prokuratura i Prawo”, nr 3, 2014, s. 26 jeszcze w odniesieniu do rozwiązań przewidywanych w projekcie noweli z 2013 r.

⁵⁴ E. Bieńkowska, *Pokrzywdzony w kontradiktoryjnym...*, s. 8.

pozytywnym odbiorem środowiska sędziowskiego⁵⁵. Analizowana instytucja, stanowiąca przejaw oportunizmu procesowego, była oparta na porozumieniu pomiędzy oskarżonym a pokrzywdzonym, a także na obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem. Umorzenie konsensualne choć odbierane dosyć kontrowersyjnie⁵⁶ z uwagi na swój charakter i nie do końca zrozumiałe ujęcie w przepisach kodeksu karnego stanowiło do nowelizacji z 2016 r. kolejną alternatywę dla zakończenia postępowania karnego na mocy porozumienia stron prowadzących spór.

Stosownie do art. 59a k.k., jeżeli przed rozpoczęciem przewodu sądowego w I instancji sprawca, który nie był uprzednio skazany za przestępstwo umyślne z użyciem przemocy, pojednał się z pokrzywdzonym, w szczególności w wyniku mediacji i naprawił szkodę lub zadośćuczynił wyrządzonej krzywdzie, to na wniosek pokrzywdzonego postępowanie karne zostaje obligatoryjnie i bezwzględnie umorzone, w przypadku następujących kategorii przestępstw: występku zagrożonych karą nieprzekraczającą 3 lat pozbawienia wolności, występku przeciwko mieniu zagrożonych karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności, występu z art. 157 § 1 k.k. Umorzenia wnioskowego nie było można zastosować wtedy, gdy zaszła szczególna okoliczność uzasadniająca, że umorzenie postępowania byłoby sprzeczne z potrzebą realizacji celów kary (zapobiegawczych i wychowawczych celów karania).

Przytoczone regulacje niewątpliwie korzystnie ukształtowały pozycję pokrzywdzonego, który uzyskał w wyniku tego rozwiązania prawnego kolejne uprawnienie do nieomal nieograniczonego decydowania o tym w jakiej formie i w jaki sposób zakończy się postępowanie karne⁵⁷. W literaturze przedmiotu formułowano nawet w związku z wprowadzeniem tego rozwiązania swego rodzaju dyrektywę interpretacyjną zgodnie z którą jak wynika z art. 59a k.k. wobec wątpliwości – należy działać zgodnie z wolą i interesem pokrzywdzonego (*in dubio pro victima*)⁵⁸. W odniesieniu do oskarżonego, powiększyły katalog możliwość konsensualnego zakończenia sporu karnego, pozwalających na zwolnienie z odpowiedzialności karnej. Niezasadnym wydaje się w tym kontekście uzasadnianie uchylecia omawianego rozwiązania, które nastąpiło nowelizacją z 2016 r. wspierane w głównej mierze argumentami nie spełniania celów postępowania karnego w postaci odpłaty za

⁵⁵ Opinie wygłaszane przez prelegentów na konferencji pt. **Zawody prawnicze wobec reformy procedury karnej: teoria, praktyka, przyszłość - część II, zorganizowanej w Warszawie w dniu 27 maja 2016 r. przez** Towarzystwo Inicjatyw Prawnych i Kryminalistycznych Paragraf 22.

⁵⁶ Szerzej temat instytucji zob. np. M. Kurowski, *Umorzenie postępowania na podstawie art. 59a k.k.*, [w:] T. Grzegorzczak (red.), *Polski proces karny i materialne prawo karne w świetle nowelizacji z 2013 r. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Januszowi Tylmanowi*, Warszawa 2014, s. 439-450, a także A. Lach, *Umorzenie postępowania na podstawie art. 59a k.k.*, „Prokuratura i Prawo”, nr 1-2, 2015, s. 137-147.

⁵⁷ R. Zawłocki, *Reforma prawa karnego materialnego od 1.7.2015 r. Uwagi ogólne dotyczące najważniejszych zmian w Kodeksie karnym*, „Monitor Prawniczy”, nr 11, 2015, s. 569-573.

⁵⁸ R. Zawłocki, *Umorzenie restytucyjne z art. 59a Kodeksu karnego – zasady stosowania i związane z nimi podstawowe problemy interpretacyjne*, „Monitor Prawniczy”, nr 15, 2015, s. 737.

popęlnienie czynu zabronionego, uniknięcia w ten sposób odpowiedzialności karnej przez sprawców nawet poważnych przestępstw, czy też potencjalnej możliwości wywierania niedozwolonej presji przez oskarżonych, ukierunkowanej na skłonienie pokrzywdzonego do jego złożenia⁵⁹. Trudno zgodzić się z tymi wszystkimi argumentami przede wszystkim z uwagi na ich potencjalny charakter, niepoparty doświadczeniami praktycznymi. Takie pozwoliłyby na zweryfikowanie tego jak faktycznie sprawdzałyby się ta w pewnej mierze niedoskonała instytucja normatywna stanowiąca jednak kolejny ukłon polskiego system prawa karnego do realizowania idei sprawiedliwości naprawczej. Poprzez sprawdzenie tego jak analizowane rozwiązanie funkcjonowałoby w praktyce możliwe byłoby następnie identyfikowanie ewentualnych zagrożeń i dokonywanie stosownych zmian. Tak jak ma to miejsce m.in. w odniesieniu do innych instytucji konsensualnych - art. 335, 338a i 387 k.p.k.

W uchylonej regulacji statuującej instytucję umorzenia restytucyjnego, niosącej ze sobą sporo problemów interpretacyjnych, ale jednocześnie eksponującej rolę pokrzywdzonego w postępowaniu karnym i dobrodziejstwo dla oskarżonego pokładano spore nadzieje uproszczenia oraz przyspieszenia postępowania, przy zachowaniu ochrony interesów głównych uczestników postępowania. Rola omawianego przepisu w systemie sprawiedliwości była nie do przecenienia w kontekście realizowania nowoczesnych, europejskich standardów sprawiedliwości naprawczej⁶⁰.

Analizując zastosowanie instytucji prawa karnego zawierających w swojej konstrukcji element konsensusu nie można pominąć rozwiązania obecnego w polskiej ustawie karnoprocesowej równie długo, co skazanie bez rozprawy czy dobrowolne poddanie się karze, niestety wykorzystywanej rzadziej niż wskazane wcześniej - mediacji. Jeszcze 10 lat temu, po krótkim okresie obowiązywania w k.p.k., z entuzjazmem wypowiadano się, o tym, że postępowanie mediacyjne stanowi wielką szansę dla wielu pokrzywdzonych i sprawców przestępstw, a stosowanie w szerszym zakresie tego rozwiązania powinno przyczynić się do poprawy sprawności i skuteczności wymiaru sprawiedliwości⁶¹. Dokonane wówczas zmiany przyczyniły się do wzrostu popularności tej instytucji w sprawach karnych. W konsekwencji nowelizacji z 2013 r. zniesiono wiele ograniczeń, które były problemem we wcześniejszym stanie prawnym, ale mimo tego jak wskazują dane statystyczne nadal odsetek spraw w których korzystano z tej możliwości rozwiązania sporu w postępowaniu karnym był niezadowolający⁶². Kierunek dokonanych w tym zakresie modyfikacji należy ocenić pozytywnie.

⁵⁹ Zob. *Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 27 stycznia 2016 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania karnego i niektórych innych ustaw*, druk nr 207, s. 17-18.

⁶⁰ Tak również R. Zawłocki, *Umorzenie restytucyjne*..., s.

⁶¹ G. Skrzypczak, *Szanse rozwoju mediacji w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania karnego*, „Monitor Prawniczy”, nr 8, 2003, s. 356.

⁶² Zob. dane statystyczne dotyczące zastosowania mediacji zamieszczone na stronie internetowej pod adresem: www.ms.gov.pl.

Zwiększono szansę rozwoju mediacji w Polsce, a w odniesieniu do pokrzywdzonego oraz oskarżonego poprawiono ich pozycję zachęcając także do zakończenia sporu karnoprawnego w drodze osiągnięcia konsensusu. Zmodyfikowane nowelizacją z 2013 r. przepisy gwarantują zarówno oskarżonemu jak i pokrzywdzonemu nie tylko dobrowolność, ale także możliwość wycofania zgody na udział w mediacji (§ 4), bezstronność i poufność postępowania mediacyjnego (§ 7) uzupełnioną o zakaz przesłuchania mediatora co do okoliczności, o których uzyskał wiedzę w jego trakcie, z wyjątkiem informacji dotyczących przestępstw wymienionych w art. 240 k.k. (art. 178a k.p.k.)⁶³. Zaproponowane przez ustawodawcę rozwiązania dadzą obu stronom swobodę w podjęciu decyzji co do udziału w postępowaniu mediacyjnym, którego wyniki mogą mieć znaczący wpływ na losy postępowania karnego⁶⁴. Dokonane nowelizacją z 2013 r. modyfikacje w zasadniczy sposób poprawiają zatem sytuację obu uczestników postępowania.

W odniesieniu do pozycji, uprawnień oraz ochrony samego pokrzywdzonego znowelizowane przepisy choć istotnie poprawiają jego pozycję to nie pozostają bez mankamentów. Wydaje się, że przede wszystkim takie ukształtowanie regulacji dotyczących mediacji przynosi więcej korzyści sprawcy przestępstwa niż ofierze. Należy zgodzić się ze stanowiskiem, że mimo wszystko dużo pracy pozostaje bowiem jeszcze do zrobienia w tej materii w kwestii zapewnienia należytej ochrony interesów tego uczestnika procesu, a w szczególności zaspokojenia jego potrzeb. Przede wszystkim w zakresie naprawienia szkód wyrządzonych przestępstwem oraz wskazania jakie korzyści z zastosowania tej instytucji czerpie pokrzywdzony⁶⁵. Za niewystarczające należy bowiem uznać w tym przypadku możliwość uniknięcia traumatycznych przeżyć związanych z procedowaniem na rozprawie, ponieważ takie mogą towarzyszyć pokrzywdzonemu także w toku mediacji.

Podsumowanie

Konkludując rozważania dotyczące szeroko rozumianego konsensualizmu w ujęciu ostatnich nowelizacji należy stwierdzić, że zaproponowanym przez ustawodawcę zmianom nadano dobry kierunek, a dotyczy to przede wszystkim nowelizacji z 2013 r. W wyniku tych zabiegów legislacyjnych modyfikacji uległy przesłanki pozwalające na zwiększenie zakresu przedmiotowego trybów konsensualnych, które mogą przyczynić się do zwiększenia liczby spraw, które nie będą

⁶³ E. Bieńkowska, *Pokrzywdzony w świetle...*, s. 21. Poczynione uwagi odnosi przede wszystkim do pozycji i uprawnień pokrzywdzonego. Przy czym takie same można poczynić również w odniesieniu do oskarżonego.

⁶⁴ D. Drajewicz, *Pokrzywdzony w znowelizowanym Kodeksie postępowania karnego*, „Monitor Prawniczy”, nr 18, 2015, s. 960 poczynione uwagi odnosi przede wszystkim do pozycji i uprawnień pokrzywdzonego. Przy czym takie same można poczynić również w odniesieniu do oskarżonego.

⁶⁵ L. Mazowiecka, *Szanse na mediacje w postępowaniu przygotowawczym*, „Prokuratura i Prawo”, nr 10, 2015, s. 93-94.

kierowane na rozprawę. Znaczej poprawie uległa pozycja pokrzywdzonego, który, nie będzie to zbyt daleko idącym stwierdzeniem, odgrywał dotychczas rolę podrzędną przynajmniej w kwestii zastosowania wskazanych form rozwiązywania sporów karnoprawnych.

Zaproponowane zmiany dotyczące instytucji opartych na idei porozumienia pomiędzy oskarżonym a pokrzywdzonym z pewnością przyczynią się do zwiększenia liczby spraw karnych, w których nie będzie konieczne przeprowadzenia rozprawy. Niepokój budzi jednak fakt, iż pomimo licznych nowelizacji ustawy karnoprocesowej nierozwiązana pozostaje tak istotna, od dawna postulowana kwestia, jak wprowadzenie do treści przepisów dotyczących skazania bez rozprawy możliwości przyznania oskarżonemu obrońcy z urzędu albowiem trudno zrozumieć obecne zróżnicowanie sytuacji tej strony postępowania karnego w odniesieniu do regulacjach określających dobrowolne poddanie się odpowiedzialności karnej.

De lege ferenda dobre rozwiązanie stanowiłaby instytucja umorzenia restytucyjnego, która jednakże wymagałaby przemodelowania. Sama idea i ogólna konstrukcja instytucji były słuszne w kontekście założeń przyspieszenia i uproszczenia postępowania karnego. Jednak odpowiedniejszym aktem prawnym na umieszczenie przepisów dotyczących wskazanych rozwiązań ze względu na ich proceduralny charakter byłyby kodeks postępowania karnego. Należałoby również rozważyć uszczegółowienie przepisu stanowiącego o niemożności zastosowania instytucji umorzenia restytucyjnego w przypadku gdy zachodzi szczególna okoliczność uzasadniająca, że umorzenie postępowania byłoby sprzeczne z potrzebą realizacji celów kary.

W kwestii mediacji opartej na idei konsensusu słusznym postulatem do rozważenia, wysuniętym w literaturze, przy kolejnej nowelizacji jest dokonanie ograniczenia zakresu przedmiotowego przestępstw przy których możliwe będzie skorzystanie z mediacji⁶⁶. Logika podpowiada bowiem, że trudno zapomnieć o traumatycznych przeżyciach i mediuować z osobą, w szczególności w przypadku takich przestępstw jak zabójstwo czy zgwałcenie.

⁶⁶ Zob. D. Gil, *Problematyka mediacji w kontekście zmian w polskim procesie karnym*, „Ius et Administratio”, nr 3, 2014, s. 14.

O autorze

Katarzyna Kochel jest doktorantką na Uniwersytecie Łódzkim w Katedrze Postępowania Karnego i Kryminalistyki. Absolwentka kierunku prawo i kierunku administracja na Wydziale Prawa i Administracji wspomnianego Uniwersytetu.

Zainteresowania naukowe: prawo i postępowanie karne, prawo i postępowanie administracyjne

Streszczenie

W artykule przedstawiono zagadnienie konsensualnych trybów zakończenia postępowania karnego w postępowaniu karnym w kontekście ostatnich nowelizacji kodeksu postępowania karnego, które weszły w życie w 2015 r., a następnie w 2016 r. Analizując zmienione przepisy wskazano jak dokonane nowelami zmiany wpłynęły na pozycje oskarżonego i pokrzywdzonego w postępowaniu. Zwrócono także uwagę na najważniejsze problemy, które mogą pojawiać się na gruncie znowelizowanych regulacji karnoprosesowych. Podsumowując dokonano oceny wprowadzonych w omawianym zakresie modyfikacji konsensualnych form zakończenia postępowania karnego.

Summary

In the article an issue of consensual modes of completing criminal proceedings in criminal proceedings in the context of the last amendments of the code of criminal proceedings which came into effect in 2015, but next was presented in 2016 Analysing amended regulations they pointed like made with short stories of the change influenced positions of the accused and the aggrieved party in proceedings. They also paid attention to the most important problems which can appear on land of amended disciplinary-procedural regulations. To sum up they made an appraisal of alterations implemented in the discussed scope of consensual forms of completing criminal proceedings.

Prawno - ekonomiczne aspekty realizacji Programu "Mieszkanie dla Młodych"

Patryk Kołodyński

1. Wprowadzenie

Każdy człowiek odczuwa jakieś potrzeby, które wynikają z poczucia braku czegoś bez czego nie można normalnie funkcjonować, czy też w pełni się rozwijać. Współcześnie większość potrzeb może zostać zaspokojona po przez produkty i usługi dostępne na rynku. Pomimo dostępność dóbr nie każde gospodarstwo domowe może w pełni zrealizować swoje pragnienia. Niestety często związane jest to z brakiem odpowiednich środków pieniężnych. Gospodarstwa domowe, które mają ograniczone zasoby finansowe muszą ograniczać się do zaspokajania jedynie najbardziej elementarnych potrzeb, które są konieczne do codziennej egzystencji. Dla większości ludzi jedną z nich jest posiadanie mieszkania, które pozwala schronić się przed zimą oraz zapewnia ochronę przed niebezpieczeństwem. Ludzie niekiedy przez całe życie dążą do tego, aby posiadać własne lokum, w którym będą żyć godnie ze swoją rodziną, wychowywać dzieci i realizować się w rolach społecznych. W realizacji tego przedsięwzięcia często nieoceniona jest rola państwa oraz samorządów terytorialnych, które to zgodnie z art. 75 ust. 1 Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. zobowiązane są do zaspokajania potrzeb mieszkaniowych obywateli. Administracja państwowa oraz jednostki samorządu terytorialnego powinny prowadzić politykę mieszkaniową, która ma na celu przede wszystkim wspomagać tych najbardziej potrzebujących. Jedną z form pomocy proponowaną przez państwo jest tworzenie programów, które zapewniają wsparcie finansowe obywatelom przy zakupie ich pierwszego lokum^{67,68}.

Program Mieszkanie dla Młodych (MdM) został wprowadzony przez Radę Ministrów w celu udzielenia pomocy młodym ludziom przy zakupie ich pierwszego mieszkania. Stworzono go po to, aby wyjść naprzeciw problemom młodych, których nie stać na zakup własnej nieruchomości. Wnioski o dofinansowanie można składać w okresie od 1 stycznia 2014 roku, do 30 września 2018 roku. Pomoc

*Wnioski o dofinansowanie
można składać w okresie
od 1 stycznia 2014 roku do
30 września 2018 roku.*

⁶⁷ J. Koziński, *Psychologiczna teoria decyzji*, Warszawa 1977, s. 22.

⁶⁸ Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. art. 75 ust. 1.

państwa polega na udzielaniu dofinansowania do wkładu własnego, który młodzi ludzie inwestują w zakup pierwszego mieszkania. Skierowana jest ona do rodzin wielodzietnych, osób samotnie wychowujących dzieci oraz do singli. W ramach programu beneficjenci mogą również skorzystać ze zwrotu podatku VAT z wydatków poniesionych w związku z zakupem materiałów budowlanych wykorzystanych do budowy lub przebudowy swojego pierwszego domu. Wsparcie obejmuje inwestycje związane z zakupem mieszkania lub domu jednorodzinnego, a także pomoc w przypadku jego budowy. MdM zastępuje uprzedni program, który nosił nazwę Rodzina na Swoim (RnS). Mimo, iż pewne założenia programowe pokrywają się w obu programach to jednak MdM wprowadza pewne nowe możliwości. Poszerza on przede wszystkim grupę docelowych beneficjentów oraz wprowadza nowe, znacznie korzystniejsze formy dofinansowań^{69,70}.

Celem niniejszej pracy było przedstawienie założeń, celów, warunków prawnych oraz ekonomicznych programu Mieszkanie dla Młodych, a także dokonanie analizy jego funkcjonowania z uwzględnieniem dostępnych danych. Praca powstała na podstawie dokumentów rządowych oraz ustaw, które stanowią źródło najbardziej kompetentnej wiedzy w tym temacie. Za podstawę uznano ustawę z dnia 27 września 2013 r. o pomocy państwa w nabyciu pierwszego mieszkania przez młodych ludzi oraz ustawę z dnia 25 czerwca 2015 r. o zmianie ustawy o pomocy państwa w nabyciu pierwszego mieszkania przez młodych ludzi.

2. Istota programu Mieszkanie dla Młodych

Mieszkanie dla młodych jest programem realizowanym przez Bank Gospodarstwa Krajowego, który współpracuje w ramach jego realizacji z Ministerstwem Infrastruktury i Rozwoju oraz instytucjami kredytującymi. Pomoc polega na udzielaniu ze środków budżetu państwa dofinansowania do wkładu własnego, który młodzi ludzie inwestują w zakup pierwszego lokum. Program skierowany jest do rodzin, osób samotnie wychowujących dzieci (zarówno swoje, jak i przysposobione), a także do małżeństw i singli. Również osoby, które rozpoczną budowę własnej nieruchomości mogą skorzystać z tak zwanego częściowego zwrotu podatku VAT na materiały budowlane. Dofinansowanie obejmuje zarówno remont lokalu mieszkalnego jak i domu jednorodzinnego. Zasadniczym celem programu jest wspieranie rodzin w zakupie pierwszego mieszkania i tym samym zaspokajanie ich potrzeb mieszkaniowych. Grupę docelową beneficjentów, a

⁶⁹ P. Kowalski, *Mieszkanie dla Młodych. Kto może liczyć na wsparcie?*, <http://www.money.pl/eurobank/zdaniemeksperta/kredytyipozyczki/artykul/mieszkanie;dla;mlodych;kto;moze;liczyc;na;wsparcie,20,0,1525012.html>, 01.03.2016.

⁷⁰ B. Sadowska, *Formy realizacji zadań z zakresu gospodarki mieszkaniowej*, „Gazeta samorządu i administracji”, nr 21, 2014, s. 53-54.

także to, jakie warunki należy spełnić, aby skorzystać z programu określa Ustawa z dnia 27 września 2013 roku o pomocy państwa w nabyciu pierwszego mieszkania przez młodych ludzi^{71,72}.

Dofinansowanie do kredytu może uzyskać beneficjent, który w dniu złożenia wniosku nie ukończył 35 roku życia. W przypadku małżeństw warunek ten odnosi się do młodszego z małżonków. Nie mniej jednak w przypadku rodzin wychowujących co najmniej trójkę dzieci został zniesiony. Pomoc oferowana przez państwo w ramach programu może zostać udzielona, gdy powierzchnia użytkowa mieszkania jest mniejsza lub równa 75 m² dla lokalu mieszkalnego oraz 100 m² dla domu jednorodzinnego. W przypadku, gdy w dniu złożenia wniosku o dofinansowanie wkładu własnego nabywca wychowuje przynajmniej troje dzieci własnych lub przysposobionych limity te zwiększają

Rodziny wychowujące co najmniej troje dzieci mogą liczyć na pomoc finansową, która obejmie do 65 m² powierzchni.

się do 85 m² dla lokalu mieszkalnego i 110 m² dla domu jednorodzinnego. Niezależnie od tego czy nabywca ubiega się o dofinansowanie na zakup domu czy też mieszkania, pomocą finansową objęte zostanie jedynie 50 m² powierzchni użytkowej lokalu. Na skutek wprowadzenia nowelizacji ustawy rodziny wychowujące co najmniej troje dzieci mogą liczyć na pomoc

finansową, która obejmie do 65 m² powierzchni użytkowej lokalu. Wsparcie finansowe wkładu własnego udziela się tylko i wyłącznie jeżeli mieszkanie służy zaspokojeniu własnych potrzeb mieszkaniowych. Mieszkanie, na które nabywca ma otrzymać dofinansowanie musi być położone na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Na skutek zmian wprowadzonych poprzez nowelizację Ustawy zakupione mieszkanie nie musi pochodzić jedynie z rynku pierwotnego. Dofinansowanie obejmuje także mieszkania z rynku wtórnego oraz mieszkania i domy powstałe w wyniku przebudowy. Ponadto z dofinansowania będą mogli skorzystać członkowie spółdzielni mieszkaniowych, którzy podpiszą z nią umowę kupna lokalu. Jednocześnie cena zakupu mieszkania nie może przekraczać kwoty stanowiącej iloczyn współczynnika (1,1 dla mieszkań pochodzących z rynku pierwotnego oraz 0,9 dla mieszkań wcześniej użytkowanych) oraz powierzchni użytkowej mieszkania i średniego wskaźnika przeliczeniowego kosztu odtworzenia 1 m² powierzchni użytkowej budynków mieszkalnych, obowiązującego w gminie, na terenie której położone jest mieszkanie. Limity cenowe umieszczane są w biuletynie informacyjnym wydawanym przez Bank Gospodarstwa Krajowego i aktualizowane z każdym kwartałem. Cena ta powinna uwzględniać kwotę wszystkich świadczeń pieniężnych dokonywanych na rzecz osoby, która wybudowała lokal mieszkalny w ramach prowadzonej działalności gospodarczej. Odnosi się to do przypadku, gdy świadczenia takie ponosił nabywca, a

⁷¹ Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o pomocy państwa w nabyciu pierwszego mieszkania przez młodych ludzi. Dz. U. 2013 poz. 1304.

⁷² Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o zmianie ustawy o pomocy państwa w nabyciu pierwszego mieszkania przez młodych ludzi, Dz. U. 2015 poz. 1194.

także małżonek obecnego lub byłego w okresie obowiązywania umowy najmu, która dotyczyła zobowiązania przeniesienia prawa własności mieszkania na rzecz najemcy^{73,74}.

Dofinansowanie udzielane jest do kredytu, który spełnia warunki określone w Ustawie z dnia 27 września 2013 r. o pomocy państwa w nabyciu pierwszego mieszkania przez młodych ludzi. Może zostać ono przyznane, jeżeli instytucja kredytująca udzieliła kredytu przeznaczonego wyłącznie na zakup mieszkania. Kwota kredytu musi stanowić co najmniej 50 % ceny zakupu nieruchomości i być udzielona w walucie polskiej. Spowodowane jest to tym, iż umowa kredytu nie uzależnia zmiany wysokości raty kapitałowo-odsetkowej czy też pozostającego do spłaty kredytu w zależności od zmiany kursów walut. Kredyt musi zostać udzielony na okres nie krótszy niż 15 lat. W sytuacji, gdy nabywcą są małżonkowie, warunek ten dotyczy obojga małżonków. W sytuacji, gdy nabywcą nie posiada zdolności kredytowej, wówczas do umowy kredytu mogą przystąpić zstępni, wstępni, rodzeństwo, małżonkowie rodzeństwa, ojczym, macocha lub teściowie nabywcy. Na skutek wprowadzenia zmian w Ustawie do umowy kredytu mogą przystąpić także osoby niespokrewnione z beneficjentem programu. Dofinansowanie wkładu własnego wynosi 10 % kwoty określonej jako iloczyn średniego wskaźnika przeliczeniowego kosztu odtworzenia 1 m² powierzchni użytkowej mieszkania w dniu złożenia wniosku w gminie, na terenie której położone jest mieszkanie oraz powierzchni użytkowej mieszkania jeżeli powierzchnia użytkowa jest nie większa niż 50 m² lub też równa 50 m² jeżeli powierzchnia użytkowa jest większa niż 50 m². W przypadku, gdy nabywca w dniu złożenia wniosku o dofinansowanie wkładu własnego wychowuje przynajmniej jedno własne lub przysposobione dziecko, dofinansowanie wkładu własnego wynosi 15 % tej kwoty. Dla rodzin wychowujących dwójkę dzieci jest to 20%, a trójkę, aż 30%. Dodatkowe finansowe wsparcie w wysokości 5 % kwoty, zostaje, przyznane nabywcy z tytułu posiadania lub urodzenia trzeciego i kolejnego dziecka, a także przysposobienia dziecka będącego trzecim albo kolejnym dzieckiem. Jako warunek zostało przewidziane, że zdarzenie to musi mieć miejsce w terminie 5 lat od zawarcia umowy ustanowienia lub od dnia przeniesienia własności mieszkania. Jeżeli będzie miało miejsce takie zdarzenie nabywca musi wychowywać co najmniej troje dzieci. Ponadto osoby wychowujące co najmniej troje dzieci w przypadku zakupu domu jednorodzinnego mogą liczyć na dofinansowanie do 70 m² powierzchni lokalu^{75,76}.

Kredyt musi zostać udzielony na okres nie krótszy niż 15 lat.

⁷³ *Mieszkanie dla Młodych*, <https://www.bgk.pl/osoby-fizyczne/mieszkanie-dla-mlodych/>, 01.03.2016.

⁷⁴ K. Wojewoda-Leśniewicz, *Od września nowe zasady "Mieszkania dla Młodych"*, <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Od-wrzesnia-nowe-zasady-Mieszkania-dla-mlodych-7275876.html>, 01.03.2016.

⁷⁵ B. Doktor-Grzywińska, *Mieszkanie dla Młodych*, „Dziennik Gazeta Prawna”, nr 241, Warszawa 2013, s. II-IV.

⁷⁶ K. Wojewoda-Leśniewicz, *„Mieszkanie dla młodych” na rynku wtórnym. Jakie dokumenty będą potrzebne?*, <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Mieszkanie-dla-mlodych-na-rynku-wtornym-Jakie-dokumenty-beda-potrzebne-7275872.html>, 01.03.2016.

Limit środków, do wysokości których wsparcie finansowe może być wypłacone nabywcom z Funduszu Dopłat nie może przekroczyć:

- 600 mln zł w 2014 r.
- 715 mln zł w 2015 r.
- 730 mln zł w 2016 r.
- 746 mln zł w 2017 r.
- 762 mln zł w 2018 r.

*Limit środków
przeznaczonych w 2016
roku wynosi 730 mln zł.*

Na sfinansowanie wypłat finansowego wsparcia tworzy się w budżecie państwa rezerwę celową. Wykorzystanie limitu środków monitorowane jest przez Ministra właściwego do spraw budownictwa, lokalnego planowania i zagospodarowania przestrzennego oraz mieszkalnictwa. Bank Gospodarstwa Krajowego zobowiązany jest do ogłaszania w Biuletynie Informacji Publicznej informacji o poziomie wykorzystania kwoty, która została zaplanowana na udzielanie dofinansowania, a także o ilości kwoty limitów środków, która pozostała do wykorzystania w kolejnych latach, według stanu na koniec każdego miesiąca. Informacje te również zostają przekazane do ministra właściwego do spraw budownictwa, lokalnego planowania i zagospodarowania przestrzennego oraz mieszkalnictwa⁷⁷.

3. Zasady udzielania finansowego wsparcia

Beneficjent programu zobowiązany jest do złożenia wraz z wnioskiem o kredyt wniosku o dofinansowanie wkładu własnego. Dokonuje tego za pośrednictwem wybranej przez siebie instytucji kredytującej w terminie do 30 września 2018 r. Następnie Instytucja Kredytująca kieruje ten wniosek do Banku Gospodarstwa Krajowego. We wniosku należy precyzyjnie określić termin wypłaty dofinansowania z Funduszu Dopłat po przez wskazanie roku i kwartału przewidywanej wypłaty. Termin ten nie może być jednakże późniejszy niż IV kwartał 2018 r. Wnioski złożone w więcej niż jednym banku mogą dotyczyć wyłącznie kredytu na to samo lokum, a określone w nich terminy nie mogą się od siebie różnić. Wysokość dopłat zostaje ustalona zgodnie z przepisami i normami obowiązującymi w dniu złożenia pierwszego wniosku. Do wniosku o dofinansowanie nabywca, który nie posiada co najmniej trójki dzieci zobowiązany jest dołączyć: oświadczenie pisemne dotyczące spełnienia przez niego na dzień złożenia wniosku warunku o nieposiadaniu na własność domu jednorodzinnego, lokalu mieszkalnego czy też spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, którego przedmiotem jest lokal mieszkalny lub dom jednorodzinny czy też własności albo

⁷⁷ A. Zwoliński, *Wielkie zmiany w MDM. Oto szczegóły*, <http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/arttykul/wielkie-zmiany-w-mdm-oto-szczegoly,31,0,1757983.html>, 01.03.2016.

współwłasności budynku, jeżeli udział w przypadku zniesienia współwłasności obejmowałby co najmniej jeden lokal mieszkalny. Takie oświadczenie musi zostać złożone wraz z pisemnym oświadczeniem, że ten warunek będzie spełniony także w dniu nabycia mieszkania. Ponadto dołączone zostać musi pisemne zobowiązanie - w przypadku najmu lokalu mieszkalnego lub posiadania spółdzielczego lokatorskiego prawa do lokalu - do rozwiązania umowy najmu i opróżnienia lokalu mieszkalnego lub zrzeczenia się spółdzielczego lokatorskiego prawa do lokalu mieszkalnego na rzecz spółdzielni mieszkaniowej i opróżnienia tego lokalu w terminie 6 miesięcy od dnia zawarcia umowy o ustanowieniu lub przeniesieniu własności mieszkania. Chyba, że członek spółdzielni mieszkaniowej chce kupić mieszkanie od spółdzielni mieszkaniowej. Wówczas zobowiązany jest dołączyć umowę nabycia mieszkania ze spółdzielnią mieszkaniową. Nabywca powinien również złożyć pisemne oświadczenie o tym, że mieszkanie służyć będzie wyłącznie zaspokojeniu własnych potrzeb mieszkaniowych. Ponadto w takim przypadku należy załączyć oświadczenie osoby, która wybudowała mieszkanie w ramach prowadzonej działalności gospodarczej. Oświadczenie to powinno zawierać informację o tym, że mieszkanie zostanie po raz pierwszy zasiedlone przez nabywcę (jeżeli pochodzi ono z rynku pierwotnego). Nabywca jest zobowiązany do tego, aby w przypadku wystąpienia zdarzenia, które skutkuje niespełnieniem któregoś z warunków po otrzymaniu dofinansowania, niezwłocznie zgłosić to do instytucji kredytującej⁷⁸.

*To instytucja kredytująca
odpowiedzialna jest za
wypłatę środków z tytułu
udzielonego
dofinansowania wkładu.*

Do zadań instytucji kredytującej należy weryfikacja oraz sprawdzenie złożonych dokumentów i oświadczeń w celu oceny czy spełnione są warunki niezbędne do udzielenia wsparcia finansowego i dopiero wówczas może zostać ono przyznane. Instytucja kredytująca powierzchnię użytkową mieszkania, a

także cenę zakupu przyjmuje na podstawie umowy o ustanowieniu bądź przeniesieniu własności mieszkania lub umowy deweloperskiej. W przypadku, gdy taka umowa nie została sporządzona, wówczas instytucja kredytująca odnosi się do umowy tzw. przedwstępnej, która określa zobowiązanie do zawarcia umowy o ustanowieniu lub przeniesieniu własności mieszkania oraz umowy deweloperskiej. Jeżeli do dnia złożenia wniosku taka umowa również nie została zawarta, wówczas instytucja kredytująca zobowiązana jest dokonać weryfikacji w zakresie spełniania warunków na podstawie danych zawartych w prospekcie informacyjnym, który dotyczy przedsięwzięcia deweloperskiego. Bank po dokonaniu weryfikacji i stwierdzeniu, że warunki przyznania dofinansowania zostały spełnione zobowiązany jest przekazać wniosek do BGK w terminie nie

⁷⁸ A. Zwoliński, *Duże zmiany w MdM. Sprawdź, czy zyskasz dopłatę do kredytu mieszkaniowego*, <http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/duze-zmiany-w-mdm-sprawdz-czy-zyskasz,62,0,1724734.html>, 01.03.2016.

przekraczającym 60 dni od daty złożenia wniosku. Następnie Bank Gospodarstwa Krajowego po otrzymaniu wniosku i jego weryfikacji informuje instytucję kredytującą o braku występowania przesłanek, które uniemożliwiałyby nabywcy uzyskanie finansowego wsparcia. BGK może również za pośrednictwem instytucji kredytującej zwrócić nabywcy złożony wniosek jeżeli uzyska informacje, iż występują pewne przesłanki, które uniemożliwiłyby przyznanie wsparcia. Jeżeli jednak wniosek zostanie pozytywnie rozpatrzony Bank Gospodarstwa Krajowego dokonuje wpisu nabywcy do ewidencji. Zdarzenie to musi mieć miejsce w terminie nie przekraczającym 60 dni od daty przekazania przez bank informacji o zawarciu z nabywcą umowy kredytu. Taką informację instytucja kredytująca może przekazać dopiero wówczas, gdy otrzyma od nabywcy umowę kupna mieszkania, a także zostanie stwierdzone, że określona w tej umowie powierzchnia użytkowa mieszkania oraz cena zakupu są zgodne z prospektem informacyjnym. Środki pochodzące z dofinansowania wkładu własnego, przysługujące nabywcom wpisanym do ewidencji, zostają przekazane przez BGK na rachunek instytucji kredytującej, określony w umowie w sprawie stosowania finansowego wsparcia. Odbywa się to na wniosek instytucji kredytującej każdego 10, 20 lub ostatniego dnia miesiąca. We wniosku tym instytucja kredytująca wnosi także o przekazanie łącznej kwoty dofinansowania, która jest zgodna z terminami wypłaty wsparcia z Funduszu Dopłat. Ponadto środki te powinny być zaplanowane do wypłaty w okresie rozliczeniowym, liczonym od dnia następującego po dniu przekazania wniosku do Banku Gospodarstwa Krajowego do dnia przekazania kolejnego wniosku. To instytucja kredytująca odpowiedzialna jest za wypłatę środków z tytułu udzielonego dofinansowania wkładu własnego nabywcy⁷⁹.

4. Zwrot wydatków poniesionych przez beneficjenta na budowę lokum

Osoba fizyczna, która po dniu 1 stycznia 2014 r. poniosła wydatki na zakup materiałów budowlanych przeznaczonych do budowy pierwszego mieszkania, ma prawo ubiegać się o zwrot części tych wydatków. Zwrot tych wydatków finansowany jest ze środków pochodzących z budżetu państwa. Można się o niego ubiegać, jeżeli:

- wydatki te poniesiono w wyniku budowy lub nadbudowy domu jednorodzinnego, bądź też związane były z rozbudową czy przebudową budynku na cele mieszkaniowe, w wyniku których powstał lokal mieszkalny, który stanowi zaspokojenie własnych potrzeb mieszkaniowych;

⁷⁹ M. Kisiel, *Ranking kredytów „Mieszkanie dla młodych” – marzec 2015*, <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Ranking-kredytow-Mieszkanie-dla-mlodych-marzec-2015-7242886.html>, 01.03.2016.

- przedsięwzięcie w wyniku, którego zostały poniesione wydatki było realizowane na podstawie pozwolenia na budowę wydanego po dniu 1 stycznia 2014 r.;
- powierzchnia użytkowa lokalu lub domu jednorodzinnego nie jest większa niż 75 m² i 100 m². Natomiast w przypadku, gdy beneficjent w dniu wydania pozwolenia na budowę wychowywał co najmniej troje dzieci kwota ta nie powinna być większa niż 85 m² i 110 m². Ponadto muszą zostać spełnione inne warunki otrzymania wsparcia z Funduszu Dopląt;
- osoba fizyczna w roku kalendarzowym, w którym wydano pozwolenie na budowę, nie może ukończyć 36 lat (warunek ten nie dotyczy osób, które wychowują minimum troje dzieci);
- do dnia złożenia wniosku związanego z otrzymaniem zwrotu wydatków osoba fizyczna nie może być właścicielem budynku jednorodzinnego czy też lokalu mieszkalnego. Nie przysługiwało jej również spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu oraz nie była właścicielem lub współwłaścicielem budynku, jeżeli jego udział w przypadku zniesienia współwłasności obejmowałby, co najmniej jeden lokal mieszkalny (warunek ten nie dotyczy osób wychowujących co najmniej troje dzieci)⁸⁰.

Zwrot związany jest z wydatkami poniesionymi na zakup materiałów budowlanych, które do dnia 30 kwietnia 2004 r. były opodatkowane stawką podatku od towarów i usług w wysokości 7 %, a od dnia 1 maja 2004 r. są opodatkowane podatkiem VAT. Wydatki te należy udokumentować przedstawiając faktury, które zostały wystawione dla osoby fizycznej w okresie od dnia wydania pozwolenia na budowę, do 30 września 2018 r. Kwota zwrotu wydatków jest obliczana zgodnie z odpowiednimi zasadami i dotyczy sumy wszystkich tych kosztów, które zostały udokumentowane oraz podlega zaokrągleniu do pełnych złotych. Jeżeli osoby fizyczne pozostają w związku małżeńskim kwota ta dotyczy łącznie obojga małżonków. Wykaz materiałów budowlanych, których zakup może zostać częściowo zwrócony zostaje ogłoszony w drodze obwieszczenia przez ministra właściwego do spraw budownictwa, lokalnego planowania i zagospodarowania przestrzennego oraz mieszkalnictwa w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw finansów publicznych. Prawo do zwrotu wydatków przysługuje pod warunkiem, że osoba fizyczna lub jej małżonek nie ubiegali się o zwrot wydatków jako podatnicy podatku od towarów i usług. W przypadku osoby fizycznej, będącej w związku małżeńskim w roku kalendarzowym, w którym wydano pozwolenie na budowę, warunek nieukończenia 36 lat do końca roku kalendarzowego, w

Prawo do zwrotu wydatków przysługuje pod warunkiem, że osoba fizyczna lub jej małżonek nie ubiegali się o zwrot.

⁸⁰ Ustawa z dnia 29 sierpnia 2005 r. o zwrocie osobom fizycznym niektórych wydatków związanych z budownictwem mieszkaniowym Dz. U. nr 177, poz. 1468, z późn. zm.

którym wydano pozwolenie na budowę, dotyczy młodszego z małżonków. Natomiast warunek dotyczący nieposiadania przez osobę fizyczną budynku jednorodzinnego, lokalu mieszkalnego lub nie przysługiwania jej spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu dotyczy obojgu małżonków (warunki te nie dotyczą osób wychowujących minimum troje dzieci). Zwrot wydatków dokonywany jest na wniosek osoby fizycznej, który należy złożyć w Urzędzie Skarbowym. Osoba fizyczna może ubiegać się o taki zwrot tylko jeden raz, nie później niż do dnia 31 grudnia roku, w którym zgodnie z prawem miało miejsce przystąpienie do użytkowania wybudowanego lokalu lub domu. Do wniosku należy dołączyć kopie pozwolenia na budowę oraz kopie faktur dokumentujących poniesione wydatki^{81,82}.

Osoba fizyczna, która poniosła wydatki na zakup materiałów budowlanych związanych z budową, przebudową, nadbudową lub rozbudową pierwszego lokalu mieszkalnego czy też domu jednorodzinnego przed 1 stycznia 2014 r., również ma prawo ubiegać się o zwrot części tych wydatków na obowiązujących zasadach. Wniosek o zwrot części poniesionych wydatków związanych z zakupem materiałów budowlanych, które zostały udokumentowane fakturami wystawionymi dla osoby fizycznej w okresie:

- od 1 maja 2004 r. do 31 grudnia 2005 r. – należy złożyć nie później niż do 31 grudnia 2014 r.
- od 1 stycznia 2006 r. do 31 grudnia 2007 r. – należy złożyć nie później niż do 31 grudnia 2015 r.
- od 1 stycznia 2008 r. do 31 grudnia 2009 r. – należy złożyć nie później niż do 31 grudnia 2016 r.
- od 1 stycznia 2010 r. do 31 grudnia 2011 r. – należy złożyć nie później niż do 31 grudnia 2017 r.
- od 1 stycznia 2012 r. do 31 grudnia 2013 r. – należy złożyć nie później niż do 31 grudnia 2018 r.

W sytuacji złożenia wniosku po raz pierwszy po 31 grudnia 2013 r. limity kwoty zwrotu obliczane są zgodnie z obowiązującymi zasadami i obejmują okresy liczone od daty złożenia wniosku do dnia 31 grudnia 2018 r. Do spraw wszczętych i niezakończonych przed dniem 1 stycznia 2014 r. obowiązują przepisy dotychczasowe⁸³.

Naczelnik Urzędu Skarbowego wydaje decyzję w sprawie zwrotu wydatków w terminie do 4 miesięcy od daty złożenia wniosku. Określa w niej kwotę dotyczącą zwrotu wydatków z zastrzeżeniem, że Urząd Skarbowy może dokonać zwrotu kwoty wykazanej we wniosku bez wydania decyzji. Zwrot wydatków musi nastąpić w terminie 25 dni od dnia doręczenia decyzji lub w terminie do 4 miesięcy od dnia złożenia wniosku w przypadku braku wydania decyzji. Kwota zwrotu

⁸¹ Ustawa z dnia 29 sierpnia 2005 r. o zwrocie osobom fizycznym niektórych wydatków związanych z budownictwem mieszkaniowym, Dz. U. nr 177, poz. 1468, z późn. zm.

⁸² M. Kisiel, *Ranking kredytów hipotecznych „Mieszkanie dla młodych”*, <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Ranking-kredytow-hipotecznych-Mieszkanie-dla-mlodych-wrzesien-2015-7279111.html>, 01.03.2016.

⁸³ M. Krasoń, *Mieszkanie dla Młodych poprawia swoje wyniki z każdym kwartałem*, <http://regiodom.pl/portal/wiadomosci/analizy-raporty/mieszkanie-dla-mlodych-poprawia-swoje-wyniki-z-kazdym-kwartalem>, 01.03.2016.

wydatków w przypadku nieposiadania zaległości podatkowych przez osobę fizyczną jest wypłacana w kasie, za pośrednictwem operatora pocztowego lub za pośrednictwem banku oraz spółdzielczej kasy oszczędnościowo-kredytowej^{84,85}.

5. Efekty działania programu Mieszkanie dla Młodych

Pierwsze umowy w ramach funkcjonowania programu zostały zawarte już na początku stycznia 2014 roku. Niemniej jednak w roku 2014 wykorzystano jedynie jedną trzecią środków przeznaczonych na ten cel, w związku tym często można było spotkać się z nieprzychylnymi ocenami dotyczącymi programu. Należy jednak wziąć pod rozwagę fakt, że wynik ten jest ponad trzykrotnie wyższy w porównaniu z tym osiągniętym przy realizacji programu Rodzina na Swoim. Wówczas po roku trwania podpisano zaledwie 4066 umów. Odnotowano, że w 2014 r. najwięcej wniosków o

W 2014 roku udzielono wsparcia finansowego na łączną kwotę 319.119.774,32 zł.

dofinansowanie kredytu wpłynęło w grudniu. W ramach programu w ostatnim miesiącu 2014 roku zaakceptowano aż 2,2 tysiące wniosków o dofinansowanie. Dla porównania w pierwszym miesiącu wdrożenia programu (styczeń 2014 r.) zaakceptowano jedynie 659 wniosków. W 2014 roku udzielono

wsparcia finansowego na łączną kwotę 319.119.774,32 zł. Odpowiednio do tej liczby najwyższą kwotę stanowiły dopłaty do kredytów na zakup lokalu mieszkalnego - łącznie 311.103.142,64 zł, na budowę domu jednorodzinnego przeznaczono natomiast 8.016.631,68 zł. Można zauważyć, iż beneficjenci znacznie częściej decydują się na skorzystanie z programu przy zakupie mieszkania niż na budowę domu. Podczas gdy w 2014 roku złożono 13648 wniosków o finansowe wsparcie do kredytu na zakup mieszkania, o pomoc przy budowie domu jednorodzinnego ubiegało się jedynie 320 beneficjentów, którzy otrzymali wsparcie⁸⁶.

W 2014 roku w ramach funkcjonowania programu średnia powierzchnia mieszkań na które zostało udzielone wsparcie finansowe wyniosła 53,17 m². Z kolei średnia wielkość zakupionych domów to 84,17 m². Niestety, w pierwszym roku funkcjonowania programu zaobserwowano niski udział rodzin wielodzietnych w programie. W 2014 roku tylko 7 proc. zaakceptowanych wniosków zostało złożonych przez rodzin z dwójką dzieci. W przypadku rodzin z trójką dzieci liczba tych wniosków była jeszcze mniejsza i obejmowała jedynie 1 proc. ogółu. Na czas trwania programu

⁸⁴ J. Bagatela, *Oczekiwana rewolucja w prawie budowlanym; czy proces inwestycyjny wreszcie przyspieszy?*, „Jurysta”, Warszawa 2014, nr 04, s. 28-29.

⁸⁵ B. Turek, *Co siódme używane mieszkanie można kupić z dopłatą*, <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Co-siodme-uzywane-mieszkanie-mozna-kupic-z-doplata-7279588.html>, 01.03.2016.

⁸⁶ A. Zwoliński, *Mieszkanie dla młodych z nowymi limitami. Jakie zmiany?*, <http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/mieszkanie-dla-mlodych-z-nowymi-limitami,108,0,1755244.html>, 01.03.2016.

zaakceptowano 6203 wniosków złożonych przez małżeństwa w porównaniu do 7765 wniosków złożonych przez osoby samotne. Niestety do końca 2014 roku ze wsparcia państwa przy zakupie mieszkania w ogóle nie skorzystały osoby samotne z trójką dzieci. Na ilość zakupionych lub wybudowanych lokali mieszkalnych ma wpływ przede wszystkim cena lokalu lub też koszt jego budowy. Limit cenowo – kosztowy, który predysponuje docelowego kredytobiorcę do otrzymania wsparcia finansowego, określany jest na podstawie iloczynu średniej arytmetycznej wartości wskaźnika przeliczeniowego kosztu odtworzenia 1 metra kwadratowego powierzchni użytkowej budynków mieszkalnych, który obowiązuje w gminie, w której znajduje się lokal mieszkalny. Zróżnicowanie wartości tego wskaźnika wpłynęło na liczbę i kwotę udzielonego wsparcia finansowego w poszczególnych województwach i miastach. Największy udział w ogólnej liczbie i kwocie dofinansowania odnotowano dla Warszawy oraz województwa mazowieckiego, najmniejszy z kolei dla Opola i województwa opolskiego. W ciągu roku funkcjonowania programu Mieszkanie dla Młodych najwięcej wniosków złożono w województwie mazowieckim (2881 wniosków), pomorskim (2713 wniosków) i wielkopolskim (2467 wniosków). Najmniejszą liczbę wniosków na zakup mieszkań w ramach programu MdM złożono w województwie opolskim (141 wniosków) oraz świętokrzyskim (175 wniosków). Dostępne dane ukazują, iż program ten cieszy się coraz większą popularnością wśród młodych ludzi⁸⁷.

Najmniejszą liczbę wniosków złożono w województwie opolskim oraz świętokrzyskim.

W ostatnich trzech miesiącach 2015 roku po wprowadzeniu zmian zasad programu zaobserwowano wyraźny wzrost liczby nowych umów kredytowych. W kwartale tym wnioski złożyło około 15 tys. klientów, co stanowiło liczbę ponad dwukrotnie większą w porównaniu z kwartałem poprzedzającym. W związku z tym statystyki dotyczące 2015 roku również uległy znacznej zmianie. W całym ubiegłym roku wykorzystano prawie 85% kwoty zarezerwowanej na ten cel czyli ok 615 mln zł. Wiele wniosków złożonych w tym okresie dotyczyło także wypłat zaplanowanych na rok 2016. W dniu 31 grudnia 2015 roku zablokowanych było już 370 mln zł z puli 730 mln zł przeznaczonych na 2016 rok. Natomiast w lutym 2016 roku wpłynęło 5 912 wniosków o dofinansowanie na łączną kwotę 156,70 mln zł. Doprowadziło to do sytuacji, iż 16 marca 2016 roku skończyły się pieniądze na dopłaty przeznaczone na rok 2016 i

⁸⁷ A. Zwoliński, *Mieszkanie dla młodych. Rekordowa końcówka 2015 roku*, <http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artukul/mieszkanie-dla-mlodych-rekordowa-koncowka,60,0,1691964.html>, 01.03.2016.

instytucje kredytujące zaprzestały przyjmowanie wniosków o dofinansowanie na ten rok. Istnieje jednak możliwość uzyskania wsparcia ze środków przeznaczonych na rok 2017 oraz 2018⁸⁸.

Wstrzymanie przyjmowania wniosków na 2016 rok spowodowało, iż otrzymanie dopłaty na zakup mieszkania z rynku wtórnego jest niemożliwe. Oznacza to, że osoba, która chce zakupić mieszkanie i uzyskać dopłatę może to zrobić, ale pod warunkiem, że harmonogram płatności będzie zakładał opłacenie ostatniej transzy za rok lub za dwa. Niestety niezwykle trudno jest znaleźć sprzedającego, który zgodzi się oddać mieszkanie w tym roku, a całkowitą należność odebrać w kolejnym. Z kolei zaś deweloperzy są skłonni zmieniać harmonogramy płatności tak, aby mieszkanie uzyskało dopłatę. Pomimo wykorzystania całej puli pieniężnej oraz podwyższenia wymogu dotyczącego wkładu własnego do 15% pierwszy kwartał 2016 roku został uznany za najbardziej owocny pod względem sprzedaży mieszkań. W okresie tym w Warszawie sprzedano 5,1 tys. lokali, w Krakowie 2,6 tys., a we Wrocławiu 2,3 tys. Według statystyk 25% kupowanych mieszkań otrzymuje dofinansowanie w ramach programu. W całym 2015 roku w największych Polskich miastach deweloperzy sprzedali ok. 51,9 tys. mieszkań. Średnia cena mieszkań oferowanych przez deweloperów ustabilizowała się, a co ciekawe porównując koniec 2015 roku do końcówki 2014 roku w Poznaniu (-2,99%), Krakowie (-1,49%) i we Wrocławiu (-1,64%) okazała się nawet nieco niższa. W związku z tym, iż budowa mieszkań na które ma być udzielone dofinansowanie ma być zakończona do 2018 roku szacuje się, iż 2015 rok jest ostatnim momentem na rozpoczęcie budowy przez deweloperów. W efekcie może to spowodować w najbliższych miesiącach wzrost podaży stosunkowo tanich mieszkań^{89,90}.

Analizując wpływ programu na ceny mieszkań należy wziąć pod uwagę czynnik związany z limitami programu. W miastach, gdzie limity programu były bliższe cenom rynkowym deweloperzy znacznie rzadziej dostosowywali swoją ofertę do tych cen. Beneficjenci programu, którzy stanowili w tych miastach główną grupę nabywców dokonywali zakupu przede wszystkim ze względu na możliwość otrzymania dopłaty, a nie samej ceny. Natomiast w miastach, gdzie ceny mieszkań były znacznie wyższe aniżeli limity programu deweloperzy co prawda obniżali ceny niestety jednak rzadko udawało się dopasować je do tych przedstawionych w programie. Nie mniej jednak i w tych miastach znacznie wzrosła liczba sprzedanych lokali, ponieważ atrakcyjna stała się już sama możliwość zakupu

⁸⁸ K. Wojewoda-Leśniewicz, *Skończyły się pieniądze na dopłaty MdM w tym roku. Banki będą odrzucać wnioski*, <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Skonczyly-sie-pieniadze-na-doplaty-MdM-w-tym-roku-Banki-beda-odrzucaac-wnioski-7337502.html>, 18.03.2016.

⁸⁹ E. Szczerbak, *MdM: trudno znaleźć odpowiednie mieszkanie na rynku wtórnym*, <http://www.polskieradio.pl/42/277/Artykul/1605865,MdM-trudno-znalezc-odpowiednie-mieszkanie-na-rynku-wtornym>, 16.08.2016.

⁹⁰ M. Wielgo, *MdM napędza deweloperom klientów. A co z cenami mieszkań?*, <http://wyborcza.biz/biznes/1,147761,19541584,mdm-napedza-deweloperom-klientow-a-co-z-cenami-mieszkam.html>, 16.08.2016.

mieszkania w niższej cenie nawet bez otrzymania dofinansowania. Przyjmuje się, iż Mieszkanie dla Młodych wygenerowało dwukrotnie więcej transakcji niż te, które się formalnie do niego zalicza. Wpływ programu na ceny mieszkań podkreśla przede wszystkim fakt, iż po podniesieniu limitów cenowych w III kwartale 2015 roku zauważono wzrost cen mieszkań w kwartale IV ⁹¹.

6. Podsumowanie

Program Mieszkanie dla Młodych już przed rozpoczęciem przyjmowania wniosków wzbudzał wśród społeczeństwa wiele kontrowersji i sprzeciwu. Do dziś wielu uważa, iż został on wprowadzony tylko i wyłącznie po to by deweloperzy oraz instytucje kredytujące mogły wzbogacać się kosztem społeczeństwa. Zgłaszane postulaty odnośnie zasad programu dotyczą przede wszystkim dużej liczby wymogów, które musi spełnić nabywca, aby otrzymać wsparcie finansowe. Do najbardziej kontrowersyjnych należy fakt, że przeznaczony jest on tylko i wyłącznie dla beneficjentów, którzy nie ukończyli 35 roku życia, nie posiadali nigdy wcześniej nieruchomości, a kupowane przy wsparciu programu mieszkanie nie może być sprzedane lub wynajęte przed upływem 5 lat. Wprowadzona nowelizacja spowodowała, że pierwsze i drugie z zastrzeżeń nie dotyczy już rodzin, które wychowują co najmniej trójkę dzieci. Ostatnie z kolei musi zostać zachowane, ponieważ gwarantuje to, iż z dopłaty skorzystają rzeczywiście Ci, którzy tej pomocy potrzebują. Kontrowersje wzbudzają także wymogi określone co do ceny za metr kwadratowy nieruchomości w danym regionie, które często są nieadekwatne do cen obowiązujących na rynku^{92,93}.

Warto zauważyć, że program Mieszkanie dla Młodych pomimo, że zawiera wiele ograniczeń cieszy się coraz większym zainteresowaniem. Mimo iż oferowana kwota jest niewielka, to należy wziąć pod uwagę, że przez wiele lat młodzi ludzie musieli dokonywać zakupu swoich pierwszych mieszkań bez żadnego wsparcia. Ważny jest aspekt ciągłej modyfikacji programu przez ustawodawcę. Trwające nieustannie prace legislacyjne dążą do tego, aby był on bardziej przystępny dla odbiorców, a grupa beneficjentów korzystających ze wsparcia mogła się stale powiększać. Dodatkowo z każdym kwartałem dokonywane są zmiany limitów cen powierzchni mieszkań tak, aby stały się coraz bardziej zbliżone do cen obowiązujących na rynku nieruchomości. Dokonywane zmiany wpływają także na to, iż program przybiera coraz większe wartości prorodzinne, a przy ujemnym przyroście naturalnym w

⁹¹ K. Kuniewicz, Program Mieszkanie dla Młodych oddziałuje na ceny i sprzedaż mieszkań, <http://www.reas.pl/komentarze/program-mieszkanie-dla-mlodych-oddzialuje-na-ceny-i-sprzedaz-mieszkan>, 16.08.2016.

⁹² A. Zwoliński, *Duże zmiany w MdM. Sprawdź, czy zyskasz dopłatę do kredytu mieszkaniowego*, <http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artukul/duze-zmiany-w-mdm-sprawdz-czy-zyskasz,62,0,1724734.html>, 01.03.2016.

⁹³ M. Krasoń, *Plusy i minusy Mieszkania dla Młodych*, <https://homebroker.pl/artykuly/analizy/1465-rynek-wtorny-zmieni-oblicze-mieszkania-dla-mlodych>, 01.03.2016.

naszym państwie odgrywa to istotne znaczenie. Do najistotniejszy wprowadzonych zmian bez wątpienia należy to, iż rodziny i osoby wychowujące co najmniej trójkę dzieci nie są ograniczone limitem wieku. Istotną zmianą jest również zniesienie wymogu kupna jedynie pierwszego mieszkania dla beneficjentów z co najmniej trójką dzieci. Dzięki wprowadzonym zmianom takie rodziny w ramach programu będą mogły dokonać zakupu większego lub bardziej komfortowego lokum. Ponadto wprowadzane zmiany mają zwiększyć udział beneficjentów programu we wszystkich regionach państwa, a nie tylko w dużych miastach. Spowodowane jest to między innymi poprzez wprowadzenie możliwości zakupu mieszkań od spółdzielni mieszkaniowych, a także powstałych w wyniku przebudowy np. starej kamienicy lub innego obiektu czy też po prostu pochodzących z rynku wtórnego^{94,95}.

Zainteresowanie programem pomimo kontrowersji ze strony społeczeństwa z każdym kwartałem zwiększa się. Nie mniej jednak program Mieszkanie dla Młodych wymaga ciągłych zmian ustawodawczych w celu dostosowania jego założeń do aktualnej sytuacji na rynku, z uwzględnieniem zapotrzebowania i interesów beneficjentów. Prawdopodobnie z każdym kolejnym rokiem funkcjonowania programu, na skutek wprowadzonych zmian będzie można zaobserwować znaczne zwiększenie liczby osób, które skorzystają z pomocy państwa w nabyciu własnego mieszkania. Niestety nie ma możliwości zwiększenia limitów środków pieniężnych przeznaczonych na te cele ze względu na to, iż limity te zostały zapisane w ustawie o MdM. Beneficjent, który chciałby w przyszłości skorzystać z programu Mieszkanie dla Młodych powinien jak najszybciej złożyć wniosek o dofinansowanie w roku 2017 lub 2018, gdyż z każdym miesiącem pula środków przeznaczonych na ten cel zmniejsza się. Niestety z najnowszych informacji wynika, iż rządzący nie zamierzają kontynuować tego programu, a jedynie wspomagać obywateli poprzez przeznaczenie środków na budownictwo mieszkaniowe oraz powstanie oszczędnościowych kas budowlanych. Nie mniej jednak należy mieć nadzieję, iż w 2018 roku zostanie stworzony nowy program oferujący pomoc młodym Polakom w zakresie zakupu mieszkań^{96,97}.

⁹⁴ M. Szewczyk, *Jakie zmiany wprowadzi nowelizacja programu „Mieszkanie dla Młodych”?*, <http://mieszkaniedlamlodych.com/jakie-zmiany-wprowadzi-nowelizacja-programu-mieszkanie-dla-mlodych/>, 01.03.2016.

⁹⁵ M. Kisiel, *MIR: Już ponad 20 tys. umów na dopłaty w programie MdM*, <http://www.bankier.pl/wiadomosc/MIR-Juz-ponad-20-tys-umow-na-doplaty-w-programie-MdM-3335475.html>, 01.03.2016.

⁹⁶ M. Krasoń, *Rynek wtórny zmieni oblicze Mieszkania dla Młodych*, <https://homebroker.pl/artykuly/analizy/1465-rynek-wtorny-zmieni-oblicze-mieszkania-dla-mlodych>, 01.03.2016.

⁹⁷ K. Wojewoda-Leśniewicz, *Koniec MdM w 2018. Środków na dopłaty zabraknie wcześniej?*, <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Koniec-MdM-w-2018-Srodkow-na-doplaty-zabraknie-wczesniej-7294712.html>, 18.03.2016.

O autorze

Patryk Kołodyński jest magistrem prawa, absolwentem studiów prawniczych na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Opolskiego oraz studiów podyplomowych z zakresu audytu wewnętrznego na Wydziale Zarządzania, Informatyki i Finansów Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Obecnie prawnik oraz audytor wewnętrzny. Ekspert finansowy w zespołach kontrolnych oraz audytowych z ramienia NCBR. Głównym obszarem zainteresowań jest prawo finansowe, gospodarcze oraz medyczne.

Streszczenie

Pojęcie mieszkania oraz mieszkalnictwa ewoluowało przez lata. Niezmiennym pozostało jednak to, że człowiek nadal poszukuje siedziby, która zaspokoi jego najbardziej elementarne potrzeby mieszkaniowe. W realizacji zaspokojenia potrzeby posiadania mieszkania nieoceniona jest rola państwa oraz samorządów terytorialnych, które prowadząc politykę mieszkaniową pomagają obywatelom w kupnie mieszkania. Obowiązek ten wynika z art. 75 ust. 1 Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. W tym celu w styczniu 2014 roku został uruchomiony nowy rządowy program- Mieszkanie dla Młodych. Zasadniczym celem programu jest stanowienie wsparcia w zakupie pierwszego mieszkania. Program Mieszkanie dla Młodych realizowany jest przez Bank Gospodarstwa Krajowego wraz z Ministerstwem Infrastruktury i Rozwoju oraz instytucjami kredytującymi. Pomoc polega na udzielaniu ze środków budżetu państwa dofinansowania wkładu własnego, który młodzi ludzie inwestują w swoje pierwsze własnościowe mieszkanie. Również osoby rozpoczynające budowę pierwszego domu jednorodzinnego mają możliwość na nowych zasadach skorzystać z częściowego zwrotu VAT na materiały budowlane. Program Mieszkanie dla Młodych jako forma zaspokajania potrzeb mieszkaniowych przez państwo ma swoje wady oraz zalety i podlega ciągłym modyfikacjom na skutek postulatów beneficjentów programu, instytucji kredytujących oraz deweloperów.

Summary

The definition of the house and housing has been evaluating over the years. The only thing that has not changed is that human beings still look for a place that would satisfy their basic housing needs. The role of the State, local and regional authorities, which help the citizens in purchasing the houses, in order to meet the housing needs, is precious. The Basic duty come from art.75 part. 1 RP Constitution from 2 April 1997. In January 2014 the government created a new programme in order to solve the housing problems of young people - "Place to Live for Young". The principal objective of

the programme is drafting support in buying a first house. Program "Place to Live for Young " is implemented by the "Bank Gospodarstwa Krajowego" in cooperation with the Ministry of Infrastructure and Development and crediting institutions. It consist of providing an assistance from the State budget contribution of young people who are investing in their first own apartment. What is more the people who begin to build their own flat or a house will be able to partially receive VAT on the buildings materials. Programme " Place to Live for Young " as a way of meeting the housing needs by the State has its advantages and disadvantages and is subject to constant changes as result of demands above the beneficiaries of the program and the developers.

Kapitał społeczny w perspektywie interdyscyplinarnej

Emilia Stankiewicz

1. Geneza i definicje terminu

Pojęcie kapitału społecznego pojawiło się w pracy *The Rural School Community Center* autorstwa Lydy J. Hanifana z 1916 roku⁹⁸, w której autor poruszył temat współpracy sąsiedzkiej na terenach wiejskich, jako przykład zmniejszenia kosztów wytworzenia dóbr i generowania przychodów⁹⁹. Jednak za prekursorów włączenia terminu do dyskursu naukowego uważa się socjologów Bourdieu, Colemaną oraz Putnamą, który rozwinął koncepcję Colemaną. Przywołuje się również politologa Francisa Fukuyamę, który swoją koncepcję oparł o rozważania Colemaną i Putnamą.

Wielość koncepcji i spojrzeń na pojęcie kapitału społecznego przysparza trudności w jednoznacznym jego zdefiniowaniu. Jest to wynik interdyscyplinarnego charakteru pojęcia. Niemniej sam termin staje się coraz bardziej popularny i wykorzystywany, jako uzupełnienie dotychczasowych braków w interpretacji m.in. zjawisk o charakterze społeczno – gospodarczym na poziomie mikro – i makroekonomicznym¹⁰⁰.

Włączenie badań nad kapitałem społecznym do głównego dyskursu ekonomicznego wiąże się z jednoczesną krytyką koncepcji *homo oeconomicus*. Ekonomisci behawioralni Richard H. Thaler i Cass R. Sunstein proponują zastąpienie pojęć *homo oeconomicus* - człowieka ekonomicznego i *homo sapiens* - człowieka myślącego uproszczonymi terminami ekoni i ludzie¹⁰¹. Jednocześnie autorzy ci krytycznie odnoszą się do idei racjonalności i racjonalnych wyborów *homo oeconomicus* odwołując się do nauki wyboru, której zwolennicy wykazali i wciąż wykazują istnienie wielu wątpliwości związanych z racjonalnością osądów i decyzji podejmowanych przez ludzi¹⁰². Zdaniem Tahlera i

⁹⁸ L. J. Hanifan, *The Rural School Community Center*, <http://www.jstor.org/stable/1013498>, 20.03.2014.

⁹⁹ K. Sierocińska, *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiary i typy*, *Studia Ekonomiczne*, Nr 1 (LXVIII), <http://www.inepan.waw.pl/pliki/Studia%202011%201%204%20sierocinska.pdf>, 20.03.2014.

¹⁰⁰ K. Kostro, *Kapitał społeczny w teorii ekonomicznej*, [w:] *Gospodarka Narodowa*, nr 7–8, Warszawa 2005, s. 1.

¹⁰¹ R. Thaler, *Misbehaving, The Making of Behavioural Economics*, <http://go.galegroup.com/ps/anonymouse?id=GALE%7CA423819468&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=fulltext&issn=00280836&p=AONE&sw=w&authCount=1&isAnonymousEntry=true>, 23.04.2014.

¹⁰² D. Kahneman, A. Tversky, *Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases*, http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-010-1834-0_8, 23.04.2014.; D. Kahneman, A. Tversky, *Choices, Values, and Frames*, <http://web.missouri.edu/~segerti/capstone/choicesvalues.pdf>, 22.04.2015.

Sunsteina, aby zostać uznanym za ekonoma należy dokonywać bezstronnych prognoz, czyli takich, które „mogą być błędne, ale nie mogą być systematycznie błędne w dającym się przewidzieć kierunku. Ludzie w przeciwieństwie do ekonów myślą się w sposób przewidywalny”¹⁰³.

Połączenie badań z zakresu kapitału społecznego i ekonomii behawioralnej może być pasjonującą próbą wyjaśniania działań podmiotów instytucjonalnych, np. przedsiębiorstw działających w warunkach niepewności i ograniczonych zasobów. Za prekursora odejścia od pojmowania jednostki jako istoty racjonalnej uważa się Herberta Simona, który w swojej pracy „A behavioural model of rational choice” z 1955 postulował zastąpienie tej koncepcji innym paradygmatem, który zmieniłby myślenie o niekwestionowanej racjonalności *homo oeconomicus* koncepcją uznającą ograniczenie ludzkich zdolności poznawczych, jako skutku braku dostępu do informacji¹⁰⁴. Jak zauważa Kowalski, według Simona racjonalność jest wzorcem zachowania nakierowanym na osiągnięcie celu pomimo ograniczeń stawianych przez otoczenie. Taka ogólna definicja racjonalności zaproponowana przez H.A. Simona pozwala na wyodrębnienie jej dwóch form: racjonalności substancjalnej i metodologicznej. W tym samym czasie, niezależnie od definicji H.A. Simona, Tadeusz Kotarbiński przedstawił swoją koncepcję racjonalności substancjalnej i metodologicznej. Powyższe pojęcia były później dalej rozwijane i stosowane przez m.in. Oskara Landge¹⁰⁵.

Również Coleman proponował odejście od pojmowania koncepcji człowieka, jako racjonalnego *homo oeconomicus* i krytykował klasyczną ekonomię, jako tę która każe pojmować społeczeństwo jako zbiór osobnych jednostek dążących niezależnie od siebie do osiągnięcia swoich celów¹⁰⁶. Pojmował kapitał społeczny, jako właściwy małym grupom nawiązującym między sobą silne relacje w celu realizacji własnych celów. Kapitał społeczny w tym ujęciu, jako dobro publiczne jest jakościowym zasobem wszystkich członków grupy. W koncepcji Coleman'a jednostki posiadające indywidualne cele na skutek nawiązywania przyjacielskich relacji i wspólnych działań, zyskują dodatkowe korzyści m.in. w postaci niższych kosztów tych działań. Im intensywniejsze więzi i większe zaufanie, tym łatwiejsze wspólne działania i wyższe prawdopodobieństwo pojawienia się

D. Kahneman, *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*, Media Rodzina, Poznań, 2012, s. 110; D. Ariely, *Zalety irracjonalności*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław, 2010, s. 43.; G. Grigorenko, *Risk Savvy. How to make good decisions*, Allen Lane, London, 2014, s. 12; T. Tyszka, *Decyzje. Perspektywa psychologiczna i ekonomiczna*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa, 2010, s. 52; T. Zaleśkiewicz, *Psychologia ekonomiczna*, PWN, Warszawa, 2012, s.10.

¹⁰³ T. Zaleśkiewicz, *dz. cyt.*, s. 18-19.

¹⁰⁴ T. Kowalski, *The Simonian bounded rationality hypothesis and the expectation formation mechanism*, <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/33981/> MPRA, Paper No. 33981, 22.04.2015.

¹⁰⁵ Tamże, s. 10-11.

¹⁰⁶ J. Coleman, *Foundations of Social Theory*, <http://www.public.iastate.edu/~carlos/607/readings/coleman.pdf>, 20.03.2014.

inicjatyw oddolnych, większa efektywność działań członków danej grupy i mocniejsze normy grupą kierujące. Koncepcję tę Coleman określił jako domknięcie (*closure*)¹⁰⁷.

Ponad to Coleman jako pierwszy wprowadził do koncepcji kapitału społecznego pojęcie zaufania. Jego efektem ma być pojawienie się sieci powiązań społecznych, które tworzą się na skutek zmiany przypadkowych kontaktów w bardziej regularne. Dzięki temu oraz na skutek poszanowania wzajemnych zobowiązań, między uczestnikami danej interakcji rodzi się osobiste zaufanie (*personalized trust*). Następnie, o ile system społeczny wykazuje cechy stabilności, osobiste zaufanie przeradza się w zaufanie ogólne (*generalized trust*) lub społeczne (*social trust*) i rozszerza się na wszystkie kontakty¹⁰⁸. Poza zaufaniem, składowymi kapitału społecznego wg Colemana jest wzajemność, normy, sieci powiązań, kanały komunikacji i organizacje społeczne. Zgodnie z tą koncepcją kapitał społeczny, o ile pojawia się w odpowiedniej ilości, umożliwia takie interakcje pomiędzy jednostkami, grupami i organizacjami, z których wszyscy uczestnicy interakcji mogą czerpać obopólne korzyści.

Putnam uznał kapitał społeczny za spoiwo łączące jednostki i tym samym umożliwiające działania na poziomie społeczności lokalnych¹⁰⁹. Badając społeczeństwo amerykańskie doszedł do wniosku, że brak interakcji pomiędzy członkami danych społeczności prowadzi do spadku poziomu zaangażowania, a tym samym zanikania poziomu kapitału społecznego (rezygnacja z członkostwa w stowarzyszeniach, lokalnych klubach, wolontariatu, uczęszczania do kościoła). Tym samym, na skutek zanikania sieci kontaktów niezbędnych do wykonywania zamierzonych działań, znacznie trudniejsze staje się osiąganie celów indywidualnych i grupowych. Definicja kapitału społecznego stworzona przez Putnama głosi, że *kapitał społeczny to te cechy organizacji społecznych, takich jak sieci (układy) jednostek lub gospodarstw domowych oraz powiązanych z nimi norm i wartości, które kreują efekty zewnętrzne dla całej wspólnoty*¹¹⁰. Putnam uznał kapitał społeczny za termin opisujący głównie duże społeczności twierdząc, że to one mają decydujący wpływ na wzrost gospodarczy. Podobnie jak Coleman, uważał że zaufanie i wyznawanie tych samych wartości są istotnymi cechami w kontekście tworzenia się kapitału społecznego. Ponad to, u Putnama, podobnie jak u Colemana, pojawia się twierdzenie uznające tworzenie się inicjatyw oddolnych, samoorganizowanie się i zaangażowanie obywatelskie, jako kluczowe dla pojawienia się kapitału społecznego. Doszedł do

¹⁰⁷ Tamże.

¹⁰⁸ J. Coleman, *Social Capital in the Creation of Human Capital*, [w:] „American Journal of Sociology“, <http://courseweb.lis.illinois.edu/~katewill/for-china/readings/coleman%201988%20social%20capital.pdf>, 20.03.2014.

¹⁰⁹ R. Putnam, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Warszawa–Kraków 1995, s. 69; R. Putnam, *Social Capital: Measurement and Consequences*, [w:] „Canadian Journal of Policy Research“, <http://www.oecd.org/dataoecd/25/6/1825848.pdf>, 20.03.2014; R. Putnam, *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa 2008, s.21.

¹¹⁰ B. Pogonowska, *Kapitał społeczny – próba rekonstrukcji kategorii pojęciowej*, [w:] „Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne“, Poznań 2004, s. 16.

takich wniosków badając regiony północnych Włoch i zauważając, że te spośród nich, które charakteryzowały się większym zaangażowaniem społecznym i politycznym są nastawione bardziej obywatelsko, przez co wykazują się większą ilością kapitału społecznego¹¹¹.

Putnam, podobnie jak Coleman zwrócił również uwagę na ważną rolę zaufania, kontaktów i wzajemności, jako czynników decydujących o powstawaniu kapitału społecznego. Według niego zaufanie rodzi się z relacji wzajemności, która nie posiada cech rewanżu i konieczności natychmiastowego zadośćuczynienia, lecz jest obietnicą odwzajemnienia w nieokreślonej przyszłości.

Fukuyama uznał, że kapitał społeczny jest przynależy tylko stabilnym społecznościom, których system polityczny i prawny jest silny i stały. Scharakteryzował to pojęcie w następujący sposób: *Kapitał społeczny można najprościej zdefiniować jako zestaw nieformalnych wartości i norm etycznych wspólnych dla członków określonej grupy i umożliwiających im skuteczne współdziałanie*¹¹². Spośród całej trójki, Fukuyama ujmuje termin kapitału społecznego w najszerszy sposób, wskazując na jego kontekst kulturowy związany z normami dziedziczonymi przez dane społeczności na przestrzeni lat¹¹³. Tym samym wykazał jedną z ważniejszych cech kapitału społecznego, mianowicie powolność, z jaką ulega on zmianom. Jest to spowodowane m.in. tym, że jako kategoria mocno związana z kulturą, a zatem tradycją, normami etycznymi, moralnymi i religijnymi oraz utrwalonymi przez nie wzorcami zachowań, kapitał społeczny jest zjawiskiem długookresowym. W ten sposób tłumaczy Fukuyama przyczynę, dla której zmiany w kapitale społecznym zachodzą często setki lat oraz, o ile kapitał społeczny został utracony, dlaczego na jego odbudowę trzeba czekać równie długo, o ile w ogóle może ona nastąpić¹¹⁴. Zdaniem tego autora na jakość kapitału społecznego oraz jego poziom mają wpływ czynniki kulturowe - religia, tradycja i nawyki historyczne¹¹⁵. W zależności od ich jakości i stopnia rozwoju gromadzony kapitał może być pozytywny lub negatywny. Kapitał społeczny może być gromadzony jedynie przez zbiorowości poprzez rozwój i wspieranie cnót takich, jak lojalność, odpowiedzialność, uczciwość, umiejętność współpracy i racjonalnego rozwiązywania problemów, oszczędność, zdolność do podejmowania ryzyka¹¹⁶.

W swoich rozważaniach Fukuyama położył silny nacisk na powiązanie kapitału społecznego ze zjawiskami gospodarczymi. Poprzez to, że poszczególne społeczności różnią się od siebie normami kulturowymi, a zatem m.in. poziomem zaufania, jakością instytucji, więzi społecznych, umiejętności

¹¹¹ Tamże, s.89.

¹¹² F. Fukuyama, *Kapitał społeczny*, [w:] „Kultura ma znaczenie“, Kraków 2003, s. 169.

¹¹³ F. Fukuyama, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Warszawa–Wrocław 1997, s. 56.

¹¹⁴ Tamże s. 362.

¹¹⁵ Tamże s. 39.

¹¹⁶ Tamże s. 57-61.

samoorganizowania się, znajdują się na różnych etapach rozwoju gospodarczego. W książce pt. *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, wskazał na kategorię zaufania, jako najważniejszą cechę kapitału społecznego. Jej efektem jest zdolność do współpracy i współdziałania, tworzenia silnych więzi społecznych, a co za tym idzie tworzenia dobrobytu i wzrostu gospodarczego, a w kontekście przedsiębiorstw, silnej pozycji konkurencyjnej na rynku¹¹⁷. Wg niego zaufanie i normy społeczne ewoluują czasem do postaci systemów społecznych umożliwiających podejmowanie takich działań, które w efekcie prowadzą do osiągnięcia sukcesu ekonomicznego. To podejście stało się podstawą wielu dyskusji i badań. I tak na przykład Knack i Keefer wykazali, że wysoki poziom zaufania powoduje wzrost gospodarczy¹¹⁸. W kolejnym badaniu Zak i Knack dowiedli, że zaufanie odgrywa pozytywną rolę w procesach inwestycyjnych¹¹⁹.

Istotnym aspektem w teorii kapitału społecznego wg. Fukuyamy jest postrzeganie go, jako zjawiska przynależnego strukturom społecznym, niezależnym od działań rządu. Według niego państwa mogą tylko w ograniczonym stopniu dokonywać zmian w obszarze społecznym, bowiem nie są zdolne do tego, aby zmusić obywateli do większego zaufania, czy stowarzyszania się. Jedynym sposobem według Fukuyamy pozwalającym na tworzenie kapitału społecznego przez Państwo są instytucje oświatowe, których celem, oprócz budowania kapitału ludzkiego, jest wpajanie norm i reguł tworzących kapitał społeczny. państwo może pośrednio wspierać budowę kapitału społecznego, poprzez dostarczanie dóbr publicznych takich jak np. bezpieczeństwo i prawo własności. *Ludziom jest trudniej obdarzając się zaufaniem, angażować się w sprawy publiczne, być wolontariuszami, pomagać w potrzebie itp., gdy ich główną troską jest zachowanie własnego mienia i życia podczas zwykłego spaceru*¹²⁰.

Odmienne do wyżej opisanych stanowisko zajął Pierre Bourdieu. W jego koncepcji kapitał społeczny ma charakter indywidualny i jest zasobem nie grupy społecznej, lecz jednostek. Zdefiniował on to pojęcie jako *ogół rzeczywistych lub potencjalnych zasobów, które są związane z istnieniem trwałej sieci mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych relacji opierających się na wzajemnej znajomości lub rozpoznawaniu – innymi słowy, na członkostwie w grupie, która dostarcza każdemu z członków wsparcia w postaci zbiorowo posiadanego kapitału, daje mu wiarygodność, która upoważnia ich do udzielania mu kredytu, w różnym tego słowa znaczeniu*¹²¹.

¹¹⁷ Tamże.

¹¹⁸ S. Knack, P. Keefer, *Does social capital have an economy payoff? A cross-country investigation*, [w:] „Quarterly Journal of Economics”, Vol. 112 No. 4, s. 1251-1288.

¹¹⁹ P. J. Zak, S. Knack, *Trust and growth*, [w:] „The Economic Journal”, Nr 111/470, 2001, s. 295-321.

¹²⁰ F. Fukuyama, *Social Capital and Civil Society*, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>, 20.03.2014.

¹²¹ K. Kostro, *Kapitał społeczny w teorii ekonomicznej*, [w:] „Gospodarka Narodowa”, nr 7–8, Warszawa 2005, s. 10.

Tym samym Bourdieu rozszerzył rozumienie pojęcia kapitału społecznego o czynniki kulturowe, takie jak edukacja, normy i więzi społeczne – rodzinne, towarzyskie oraz ekonomiczne – koneksje, układy biznesowe, sieć kontaktów. Istotne w tej koncepcji jest to, że pomimo grupowego charakteru kapitału społecznego, jest on przede wszystkim atrybutem jednostki i jako taki jest przez nią budowany i wykorzystywany, jako element strategii, którego celem jest poszukiwanie korzyści (*rent-seeking*). Jak zauważył Krzysztof Kostro, w koncepcji kapitału społecznego według Bourdieu *sukces jednostki zależy od ilości kontaktów, ich intensywności i środków dostępnych poprzez te kontakty; o zasobności danej osoby w tego rodzaju kapitał świadczy grubość jej wizytownika oraz pozycja, możliwości i zasoby ludzi, których wizytówki posiada. Im więcej ma znajomości, tym więcej płynie z tego tytułu korzyści: łatwiej jej wtedy zdobyć pracę, pozyskać istotne informacje, dowiedzieć się o nieznanym innym ludziom okazjach (inwestycyjnych, produkcyjnych), łatwiej jest uzyskać dostęp do kredytu, otrzymać pomoc w kłopotach, podnieść swój prestiż czy zrobić karierę polityczną. Relacjom tego typu towarzyszą trwałe zobowiązania w postaci wdzięczności, szacunku, przyjaźni itp*¹²². Istotna zatem jest zarówno liczba posiadanych znajomych, jak ich pozycja. Z kolei Andrzej Sadowski zauważył, że kapitał społeczny występuje pod postacią doświadczeń i umiejętności i wraz z kapitałami ludzkim (wiedza, zawód, stan cywilny, wyznanie, stan zdrowia) i kulturowym (wyznawane wartości, ideologie, mity, rytuały, kryteria prestiżu, stopień ukształtowania tożsamości) kumuluje się w zasobach ludzkich¹²³. Bourdieu doszedł do wniosku, że różnica w ilości posiadanego kapitału społecznego i łatwość do jego dostępu tworzy nierówności społeczne i może prowadzić do deprawacji całych grup społecznych, a tym samym do osłabienia jakości kapitału społecznego¹²⁴.

Poza główną czwórką badaczy, warto zwrócić uwagę na badania Hazletona i Kennana opierających się na wcześniejszych badaniach Nahapieta i Ghoshala. Ci pierwsi określili trzy wymiary kapitału społecznego: strukturalny, relacyjny i komunikacyjny¹²⁵. Wymiar strukturalny zawiera trzy elementy: dostępność (*access*), przekaz (*referral*) i czas (*timing*). Dostępność określa stopień przekonania jednostki o ilości posiadanych powiązań / kontaktów o charakterze użytkowym, które mogą prowadzić do pożądanego działania. Element przekazu określa stopień, do którego jednostki są w stanie uzyskać informacje w ramach dostępnej sieci powiązań / kontaktów. Element czasu określa stopień możliwości pozyskania informacji w konkretnym przedziale czasowym.

¹²² Tamże s. 9.

¹²³ A. Klimczuk, *Kapitał społeczny Polaków a rozwój społeczno-ekonomiczny*, http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/31433/ssoar-2009-klimczuk-kapita_spoeczny_polakow_a_rozwoj.pdf?sequence=, 26.06.2015.

¹²⁴ Bourdieu P., *In Other Words: Essays toward a Reflective Sociology*, Stanford 1990, s. 104.

¹²⁵ V. Hazleton, W. Kennan, *Social capital: reconceptualizing the bottom line*, [w:] „Corporate Communications: An International Journal“, <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/13563280010372513>, 28.02.2016.

2. Rodzaje kapitału społecznego

Badacze kapitału społecznego uznają kapitał społeczny za kategorię wielowymiarową, posiadającą ilościowo - jakościowy charakter. Ze względu na różnorodność definicji, a co za tym idzie wielości powiązań między ludźmi, kapitał społeczny można podzielić na różne rodzaje. Pozwala to częściowo uporządkować chaos definicyjny. Rodzaje kapitału społecznego określane są na podstawie przeważającego typu więzi łączących ludzi należących do danej grupy społecznej. Dla wprowadzenia przejrzystości przeglądu, rodzaje kapitału społecznego zostały zebrane w Tabeli 1.

Tabela 1. Rodzaje kapitału społecznego

Autor	Rodzaj kapitału społecznego
James Coleman	Małe, zamknięte grupy – mocne, silne więzi
	Duże, otwarte grupy – niestabilne, słabe więzi
Robert Putnam	Kapitał społeczny inkluzywny (<i>bridging</i>): włączający – wspiera przedsiębiorczość, innowacyjność, kreatywność, otarte postawy, łamanie zastałych norm myślenia i postępowania
	Kapitał społeczny ekskluzywny (<i>bonding</i>): spajający, wiążący, wykluczający – rodzina, silne, hermetyczne, zastate społeczności, homogeniczne wspólnoty, konformizm, tłumienie innowacyjności, ochrona w zamian za „nie wychylanie się przed szereg”
Michael Woolcock (Development Research Group, World Bank)	Kapitał społeczny więzi (<i>bonds</i>) - rodzina, krewni, przyjaciele, sąsiedzi, jednorodne społeczności (np. grupy etniczne). Pomagają w radzeniu sobie w codziennym życiu (<i>for getting by in life</i>)
	Kapitał społeczny pomostów (<i>bridges</i>) – duże, otwarte grupy, dalsi znajomi, przyjaciele przyjaciół, znajomi z pracy, organizacje. Pomagają w podążaniu naprzód (<i>for getting on in life</i>)
	Kapitał społeczny ogniów (<i>linkages</i>) – relacje wewnątrz sieci, ludzie o różnym statusie społecznym i zakresie władzy, niezajmujący równej pozycji w strukturze
Francis Fukuyama	Więzi rodzinne, jako pierwsze i bardzo istotne źródło kapitału społecznego. Jednocześnie ryzyko zamknięcia na pozostałe grupy społeczne.

Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z zestawienia w tabeli „Rodzaje kapitału społecznego”, zgodnie z klasyfikacją Colemana, małe, zamknięte grupy mają szczególne znaczenie dla powstawiania kapitału społecznego. Do takiego wniosku doszedł badając przewagę szkół prywatnych nad publicznymi w USA. Według niego nieformalne więzi międzyludzkie i podzielane wartości wpłynęły m.in. na sukces, jaki odniosły szkoły prywatne¹²⁶. Coleman uznał, że małe, silne grupy mają większy wpływ na tworzenie się kapitału społecznego niż duże i otwarte. Stwierdził również, że jest on cechą nie tyle prywatną, co publiczną, właściwą grupom, nie jednostkom. Z faktu istnienia kapitału społecznego korzystają wszyscy członkowie danej grupy bez względu na wkład, jaki wniesli w jego tworzenie. Co więcej kapitał społeczny nie jest tworzony przez jednostki w sposób świadomy, lecz jest on skutkiem chęci posiadania własnych korzyści. Jest to zatem forma czystej kalkulacji.

W podziale na inkluzywny i ekskluzywny charakter kapitału społecznego, Putnam opisał ten pierwszy, jako nastawiony wewnątrznie, chroniący *status quo*, wartości i idee właściwe dla małych, homogenicznych grup społecznych takich, jak rodzina, grupy etniczne, światopoglądowe¹²⁷. Więzy ekskluzywne, otwarte na różnorodne koncepcje kulturowe i społeczne, charakterystyczne dla dużych grup cechuje umiejętność wykorzystywania różnorodnych idei i dostępnych możliwości. Posiadają charakter heterogeniczny łączący członków różnych grup: sąsiadów, członków organizacji, znajomych. Istnienie tego rodzaju więzi dowodzi otwartości na innych ludzi, wyznawane przez nich wartości i ich status społeczny. Więzy ekskluzywne, w przeciwieństwie do więzi inkluzywnych charakteryzuje mniejsze przywiązanie emocjonalne, które jednak pozwala np. na skuteczne poszukiwanie pracy, zmianę ogólnej sytuacji życiowej, nawiązanie nowych kontaktów mogących zapoczątkować w przyszłości. Co istotne, według Putnama oba rodzaje więzi *nie są rozdzielnymi kategoriami, na które można w sposób niedwuznaczny podzielić sieci społeczne, lecz z grubsza nakreślonymi wymiarami, wedle których możemy porównywać różne formy kapitału społecznego*¹²⁸.

U Woolcocka kapitał społeczny ma charakter sieciowy. Sieci - więzi (*bonds*) to przede wszystkim relacje rodzinne – bliższe i dalsze, przyjaciele, sąsiedzi, grupy etniczne. Łączą je wspólnie wyznawane wartości, podzielane normy, silne związki emocjonalne¹²⁹. Ten rodzaj więzi zamyka jej członków na grupy zewnętrzne i utrudnia współdziałanie. W skrajnych przypadkach może prowadzić do aktów nietolerancji, wykluczenia, a nawet wrogości wobec osób spoza grupy. Z drugiej strony daje jej członkom poczucie bezpieczeństwa i wsparcie. Najważniejszymi cechami charakteryzującymi sieci

¹²⁶ J. Coleman, T. Hoffer, *Public and Private Schools: the Impact of Communities*, http://www.jstor.org/stable/pdf/40257224.pdf?seq=1#page_scan_tab_contents, 25.03.2015.

¹²⁷ R. Putnam, *Demokracja...* dz. cyt., s.12.

¹²⁸ Tamże, s. 42.

¹²⁹ M. Woolcock, *The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes*, <http://www.oecd.org/dataoecd/5/13/1824913.pdf>, 02.04.2014.

typu wiążącego (*bonds*) są zaufanie, lojalność (uczciwość i rzetelność) i solidarność (wzajemne wsparcie i troska). Pomosty (*bridges*) są elementami struktur kapitału społecznego właściwym dla dużych, otwartych grup, charakteryzujących się słabszymi więziami¹³⁰. Są one łącznikiem pomiędzy ludźmi szukającymi pomocy, czy wsparcia wśród osób spoza najbliższego otoczenia: znajomych, osób z pracy, członków różnych organizacji, „znajomych naszych znajomych”. Kapitał społeczny typu pomostowego łączy ludzi o różnym statusie ekonomicznym, społecznym i etnicznym, różnych poglądach i wartościach. Jest zatem szczególnie cenny w tworzeniu społecznego dialogu, pomimo widocznych różnic. Dzięki niemu zachodzi wymiana idei, poglądów, zasobów. Sieci wewnętrzne (*linkages*) to sieci charakteryzujące się hierarchicznym i wertykalnym stosunkiem członków grupy, będących w relacji zależności, posiadających inny status społeczny i sprawczy.

W perspektywie badań nad jakością kapitałów społecznych w poszczególnych krajach, kładzie się silny nacisk na konieczność zachowania równowagi pomiędzy wymienionymi typami sieci. Przewaga sieci typu pomostowego prowadzi do poczucia osamotnienia, bezsilności i słabości jednostki, co może paraliżować jej działania. Z kolei przewaga sieci typu wiążącego prowadzi do sabotażu inicjatyw, kreatywności, zamykania się w najbliższym gronie i nie podejmowania inicjatyw na rzecz zmian lub podejmowania działań na małą skalę i o małym znaczeniu społecznym – odwrotnie niż w sieciach typu pomostowego, gdzie słabe więzi pozwalają na tworzenie inicjatyw o dużym zakresie i znacznych zmianach. Słabo rozbudowana sieć ogniw prowadzi z kolei do izolacji bądź w poważniejszych przypadkach, do wykluczenia pewnych grup społecznych z ośrodków władzy, z wpływu na bieg życia społecznego i gospodarczego. Tym samym uniemożliwi im realizację celów lub nawet pozbawi jakichkolwiek praw politycznych¹³¹. Fukuyama zauważa, że choć różne społeczeństwa posiadają różny zakres poziomu kapitału społecznego, to jedne od drugich odróżnia promień zaufania (*radius of trust*). Za podstawowe źródło kapitału społecznego uważa rodzinę, która według niego stanowi rdzeń „promienia zaufania”. *Chodzi o to, że normy współdziałania, takie jak uczciwość i wzajemność w relacjach międzyludzkich, mogą być podzielane jedynie przez ograniczone grupy ludzi i nie obejmują pozostałych członków tego samego społeczeństwa. Rodzina to pierwsze i bardzo istotne źródło kapitału społecznego na całym świecie. (...) Czasami zaufanie wewnątrz rodziny i poza nią pozostaje w stosunku odwrotnie proporcjonalnym: kiedy jeden element jest silny, drugi zazwyczaj słabnie*¹³².

Zaufanie może przyjmować różny zakres - właściwy tylko dla małych grup lub bardziej ogólny, obejmujący wszystkich ludzi. Sztompka zauważa, że zaufanie „jest najcenniejszą odmianą

¹³⁰ Tamże, s. 151 – 208.

¹³¹ Tamże, s. 6.

¹³² Tamże, s. 170.

kapitału społecznego”¹³³. W swojej analizie autor ten odwołuje się do pojęcia zakładu, który podejmowany jest przez jednostkę, jako założenie (przekonanie i następnie oparte na tym przekonaniu działanie) nieprzewidywalnych i niepewnych działań innych osób w przyszłości¹³⁴. W tym mechanizmie założenie o zaufaniu do innych daje poczucie przewidywalności ich zachowań i szacowania potencjalnych korzyści, natomiast brak takiego założenia świadczy o przewidywaniu potencjalnych szkód. W zakładzie tym aktor społeczny szacuje na ile działania pozostałych będą dla niego korzystne. Zaufanie daje poczucie przewidywalności zachowań partnerów. Nieufność polega zaś na szacowaniu potencjalnych szkód. Wg Sztompki w ten sposób można klasyfikować również całe społeczeństwa, używając do tego celu pomiaru zaufania, jakim obdarzają się ich członkowie¹³⁵. Jeśli poziom zaufania jest wysoki, świadczy to o tym, że w danym społeczeństwie umacnia się kultura zaufania. Jeśli natomiast jest niski, takie społeczeństwo charakteryzuje kultura cynizmu, w której oszustwa i podejrzliwość służą, jako środki do osiągania celów¹³⁶.

Na gruncie nauk ekonomicznych, wiedza na temat roli zaufania i korzyści, które wnosi do działalności biznesowej była systematycznie rozwijana przez ostatnią dekadę. I tak, dowiedzione zostało, że zaufanie odgrywa istotną rolę w budowaniu sieci kontaktów i relacji biznesowych, jednocy jednostki w celu osiągnięcia jednego celu, prowadzi do redukcji ewentualnych konfliktów i zmniejsza wielkość kosztów transakcyjnych¹³⁷. Dostępna literatura dowodzi, że firmy świadome znaczenia zaufania są silniejsze konkurencyjnie od swoich rynkowych rywali, co przekłada się na lepsze ich wyniki¹³⁸. Ostatnie lata przyniosły wiele badań nad rolą zaufania w biznesie¹³⁹. Wiele z nich

¹³³ P. Sztompka, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków 2007, s. 244.

¹³⁴ Tamże, s. 69-72.

¹³⁵ Tamże, s. 243.

¹³⁶ Tamże, s. 5.

¹³⁷ C. Sundaramurthy, *Sustaining trust within family businesses*, [w:] „Family Business Review”, Vol. 21 No. 1, 2008, s. 89-102; S. Boutilier, R. B. McNaughton, *Collaboration, Proximity, and Innovation, Advances, Interdisciplinary Studies of Work Teams*, Vol. 12, 2006, s. 175-202; T. S. Manolova, B.S. Gyoshev, I. M. Manev, *The role of interpersonal trust for entrepreneurial exchange in a transition economy*, [w:] „International Journal of Emerging Markets”, Vol. 2 No. 2, 2007 s. 107-122.

¹³⁸ H. X. Shi, D. M. Shepherd, T. Schmidts, *Social capital in entrepreneurial family businesses: the role of trust*, [w:] „International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research”, Vol. 21 Iss 6, 2015, <http://dx.doi.org/10.1108/IJEBR-04-2015-0090>, 06.03.2016; S. De Wever, *Learning and capability development: The impact of social capital*, [w:] „Applied Business Strategy”, [http://dx.doi.org/10.1016/S0749-6826\(07\)10006-8](http://dx.doi.org/10.1016/S0749-6826(07)10006-8), 2015, 01.03.2016; P.W.K. Ng, C. M. Lau and M.K. Nyaw, *The effect of trust on international joint venture performance in China*, [w:] „Journal of International Management”, Vol. 13 No. 4, 2007, s. 430-448.

¹³⁹ P. Sztompka, *Zaufanie, nieufność i dwa paradoksy demokracji*, [w:] P. Sztompka, M. Kucia (red.), *Socjologia. Lektury*, Kraków 2005, s. 397-408; M. Casson and M. Della Giusta, *Entrepreneurship and social capital: analyzing the impact of social networks on entrepreneurial activity from a rational action perspective*, [w:] „International Small Business Journal”, Vol. 25 No. 3, 2007, s. 220-244; M. Fink, A. Kessler, *Cooperation, trust and performance: empirical results from three countries*, [w:] „British Journal of Management”, Vol. 21 No. 2, 2010, s. 469-483; I. Light, L. P. Dana, *Boundaries of social capital in entrepreneurship*, [w:] „Entrepreneurship Theory and Practice”, Vol. 37 No. 3, s. 603-624; F. Welter, *All you need is trust? A critical review of the trust and entrepreneurship literature*, [w:] „International Small Business Journal”, Vol. 30 No. 3, 2012, s. 193-212; H. X. Shi, D. M. Shepherd, T. Schmidts, *Social capital in entrepreneurial family businesses: the role of trust*, [w:] „International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research”, Vol. 21 Iss 6, 2015, <http://dx.doi.org/10.1108/IJEBR-04-2015-0090>, 06.03.2016.

wskazuje na silne powiązanie kapitału społecznego z przedsiębiorczością. Koncepcja kapitału społecznego na poziomie jednostkowym, wskazuje na istotną rolę, jaką ten odgrywa w budowaniu relacji zewnętrznych w ramach struktur społecznych i przy tworzeniu nowych przedsięwzięć o charakterze biznesowym. W Tabeli Nr 2 zebrano cechy i zachowania charakterystyczne dla osób obdarzających zaufaniem innych i osób nieufnych.

Tabela 2. Cechy i zachowania osób ufnych i nieufnych

Osoby ufające	Osoby nieufne
Koncentracja na osiągnięciu celów i zdolność do podejmowania wielu prób w celu osiągnięcia ich	Koncentracja na szukaniu zabezpieczeń na wypadek porażki
Poczucie szczęścia	Mniejsze poczucie wsparcia społecznego
Wielu przyjaciół	Wysoki poziom stresu
Doświadczenie wsparcia społecznego	Niska wydajność
Dobry stan zdrowia	Zmniejszona tendencja do współpracy
Inicjatywa, twórczość, koperacja	Mała chęć do podejmowania ryzyka
Mniejszy lęk przed porażką	Wysokie koszty działań
Mniejsza zależność od auorytetów	Życie z poczuciem niesprawiedliwego traktowania, niechęci i obojętności
Mniejsza skłonność do popełniania przestępstw i oszustw	Skłonność do oszukiwania i popełniania przestępstw
Poczucie podmiotowości, sprawstwa	Tendencja do gorszego oceniania sytuacji społecznej i politycznej
Spontaniczne zachowania, tolerancja, optymizm, życzliwość	Trudności w inicjowaniu interakcji
Zdolność do powiększania własnego kapitału społecznego i brak barier przed nawiązywaniem kontaktów z osobami o wyższym statusie społecznym	Działania o charakterze rutynowym
Poczucie uznania i akceptacji ze strony innych	Rozwijanie i umacnianie postawy pesymistycznej, pasywnej, wrogiej wobec obcych, ksenofobicznej, poczucia bezsilności
Większa zdolność do otrzymywania dodatkowych korzyści, informacji i wartości, np. rekomendacji	Utrata korzyści płynąca ze znajomości innych osób i utrata reputacji

Osoby ufające	Osoby nieufne
Większe prawdopodobieństwo otrzymania „kredytu zaufania”	Obniżona samoocena, zachwiane poczucie tożsamości, sankcje zewnętrzne, np. utrata pracy i wewnętrzne, np. poczucie winy, wstydu

Źródło: opracowanie własne.

Kapitał społeczny wskazuje na istotną rolę, jaką odgrywają posiadane przez jednostkę zasoby. Ważnym aspektem jest tutaj wiedza dostępna dzięki zbudowanym relacjom społecznym z innymi¹⁴⁰. Cechą charakterystyczną dla kapitału społecznego jest jego zdolność do akumulowania zasobów przez co kapitał społeczny staje się dobrem cennym. *Punkt widzenia, który zakłada, że kapitał społeczny jest dobrem cennym, to znaczy, że reprezentuje autentyczny/rzeczywisty kapitał, należy rozumieć następująco: kapitał społeczny jest czymś więcej niż tylko zbiorem społecznych relacji lub społecznych wartości. Po stronie nakładów ten dodatkowy wymiar polega na wymogu inwestowania w kreowanie trwałej/stalej rzeczy cennej; po stronie dochodów/zysku wymiar ten polega na uzyskiwaniu zdolności do generowania strumienia korzyści*¹⁴¹.

3. Kapitał społeczny a kapitał ludzki

Za badacza, który jako pierwszy zajął się kwestią kapitału ludzkiego uważa się Beckera, który swoją teorię kapitału ludzkiego oparł na czynnikach, które pomagają jednostkom zdobyć umiejętności niezbędne do budowania ich atrakcyjnej pozycji na rynku. Tym samym, teoria kapitału ludzkiego znalazła zastosowanie w wielu kontekstach badawczych, od refleksji nad budowaniem pozycji zawodowej, przez dochody po badania nad awansami i ścieżkami zawodowymi. Teoria kapitału ludzkiego znalazła również zastosowanie w badaniach makroekonomicznych nad wynikami finansowymi firm i instytucji, czy budowania nowych podmiotów biznesowych¹⁴².

Kapitał ludzki jest bezpośrednio powiązany z takimi zjawiskami jak zdolność do uczenia się, zdobywania kompetencji z różnych dziedzin, umiejętność wykorzystywania ich w różnych branżach i dziedzinach biznesu oraz zdolność nabywania nowych umiejętności. Różne typy kapitału ludzkiego mają odmienny wpływ na kształtowanie się poziomu poszczególnych czynników tego kapitału, takich jak wynagrodzenia, mobilność, zmianapracy, relokacja i ponowne zatrudnienie oraz poziom

¹⁴⁰ J. Nahapiet, S. Ghoshal, *Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage*, [w:] „Academy of Management Review”, Vol. 23, 199, s. 242-267; A. Brzózka, *W kręgle lepiej grać samemu*, <http://publica.pl/teksty/w-kręgle-lepiej-grac-samemu-38065.html>, 29.10.2014; M. Mularska-Kucharek, *Kapitał społeczny a jakość życia. Na przykładzie zbiorowości wielkomięskiej*, Łódź 2014, s. 33.

¹⁴¹ B. Pogonowska, *Kapitał społeczny – próba rekonstrukcji kategorii pojęciowej*, [w:] „Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne”, Poznań 2004, s. 20.

¹⁴² A. BarNir., *Starting technologically innovative ventures: reasons, human capital, and gender*, [w:] „Management Decision”, Vol. 50 Issue 3, 2012, <http://dx.doi.org/10.1108/00251741211216205>, 06.03.2016.

strategiczny przedsiębiorstw¹⁴³. Przy czym należy zauważyć, że jednostka może posiadać różne typy kapitału ludzkiego jednocześnie. Wyróżnia się dwa typy kapitału ludzkiego: szczegółowy określający głębokość (szczegółowość) posiadanej wiedzy i ogólny poziom umiejętności i kompetencji oraz ogólny, określający umiejętność zastosowania umiejętności i zdolności w ramach różnych branż oraz kładący nacisk na zakres wiedzy i zdolność do jej zastosowania. Kapitał ludzki o charakterze ogólnym, ze względu na wagę, jaką przypisuje umiejętności myślenia kontekstowego jest szczególnie cenny w przypadku tworzenia nowych firm w sytuacjach, w których konieczne jest zastosowanie rozwiązań innowacyjnych oraz kiedy w grę wchodzi przetrwanie firmy i budowanie wzrostu¹⁴⁴. Z tym rodzajem kapitału ludzkiego jest również bardzo mocno powiązana edukacja i poziom doświadczenia zawodowego¹⁴⁵. Zarówno poziom edukacji, jak i doświadczenie zawodowe powiązane są ze zdolnością uczenia się, zakresem wiedzy i rozległością doświadczenia. Jest to szczególnie ważne w momencie, w którym zachodzi konieczność wykorzystania umiejętności na różnych poziomach i w różnych kontekstach, jak również wtedy, kiedy zachodzi konieczność uczenia się nowych procesów¹⁴⁶. Wiele badań potwierdza, że działalność i wyniki przedsiębiorstw są ściśle powiązane z wielością ich kapitału ludzkiego¹⁴⁷.

¹⁴³ D. Parent, *Industry-specific capital and the wage profile: evidence from the National Longitudinal Survey of Youth and the Panel Study of Income Dynamics*, [w:] „Journal of Labor Economics”, Vol. 18 No. 2, 2000, s. 306-323; R. H. Topel, *Specific Capital, Mobility, and Wages: Wages Rise with Job Seniority*, [w:] „Journal of Political Economy”, 1991, <http://web.stanford.edu/~pista/topel.pdf>, 22.02.2016; Ch. Koeber, D. W. Wright, *Gender Differences in the Reemployment Status of Displaced Workers Human Capital as Signals that Mitigate Effects of Bias*, [w:] „Journal of Socio – Economics” 35(5),

https://www.researchgate.net/publication/223722790_Gender_Differences_in_the_Reemployment_Status_of_Displaced_Workers_Human_Capital_as_Signals_that_Mitigate_Effects_of_Bias, 13.02.2016.

¹⁴⁴ W. Watson, W.H. Steward., A. BarNir., *The effects of human capital, organizational demography, and interpersonal processes on venture partner perceptions of firm profit and growth*, [w:] „Journal of Business Venturing”, Vol. 18 No. 1, 2003, s. 145-164; C. M. Christensen, *Przełomowe innowacje: możliwości rozwoju czy zagrożenie dla przedsiębiorstwa*, Warszawa 2010, s. 50; O. Jones, A. Macpherson, R. Thorpe, *Learning in owner-managed small firms: mediating artefacts and strategic space*, [w:] „Entrepreneurship & Regional Development”, Vol. 22 Nos 7/8, 2010, s. 649-673; A. Ardichvili, R. Cardozo, S. Ray., *A theory of entrepreneurial opportunity identification and development*, [w:] „Journal of Business Venturing”, Vol. 18, 2003, s. 105-123.; Ch. Ming-Huei, Ch. Yu-Yu, *The impacts of human capital in enhancing new venture's performance*, [w:] „Journal of Knowledge-based Innovation in China”, Vol. 5 Iss 2, 2003, <http://dx.doi.org/10.1108/JKIC-06-2013-0011>, 06.03.2016; G. De Jong, *The impact of social and human capital on individual cooperative behaviour, critical perspectives on international business*, Vol. 11 Iss 1, 2015, <http://dx.doi.org/10.1108/cpoib-12-2012-0063>, 06.03.2016; J. Gimeno, T. Folta, A. Cooper, G. Woo, *Survival of the fittest? Entrepreneurial human capital and the persistence of underperforming firms*, [w:] „Administrative Science Quarterly”, Vol. 42, 1997, s. 750-78; M. G. Colombo, L. Grilli, *Founders' human capital and the growth of new technology-based firms: A competence-based view*, [w:] „Research Policy” 34, 2005, http://www.dge.ubi.pt/msilva/Papers_MECE/Paper_17.pdf, 23.02.2016.

¹⁴⁵ G. S. Berker, K. M. Murphy, *Social Economics: Market Behavior in a Social Environment*, London 2000, s. 142 - 144.

¹⁴⁶ Tamże, s. 412.

¹⁴⁷ Tamże.

Kapitały społeczny i ludzki to dwa endogenne czynniki, które mają znaczący na rozwój społeczno-ekonomiczny. Analizy porównawcze na poziomie krajów, regionów oraz badania podłużne wskazują na silny związek pomiędzy tymi dwoma kapitałami¹⁴⁸.

4. Kapitał społeczny w perspektywie ekonomicznej

W obszarze nauk ekonomicznych kapitał społeczny rozszerza wcześniej omówione definicje o ujęcie instytucjonalne, bardziej sformalizowane, zewnętrzne w stosunku do jednostki i związane z funkcjonowaniem państwa¹⁴⁹. Składają się na nie: regulacje prawne, przepisy, zalecenia formalne organizujące życie społeczne i gospodarcze. W odróżnieniu od instytucji formalnych, instytucje nieformalne charakteryzują normy i zwyczaje, wyznawane systemy wartości, kultura, sposób myślenia, poziom zaufania, skłonność do ryzyka i wykorzystywania okazji. Uznaje się zatem, że instytucje są zarówno przekąźnikiem wiedzy społecznej i zaufania, jak również pomagają ograniczać koszty transakcyjne, podejmować decyzje w warunkach niepewności gwarantując wyższy poziom bezpieczeństwa, porządkują relacje międzyludzkie¹⁵⁰. Fukuyama za koszty transakcyjne uznał te, które rosną w momencie, w którym dana organizacja lub kultura wykazuje brak kapitału społecznego¹⁵¹. Stwierdził, że dzieje się tak, gdy prostszą i tańszą kulturę zaufania zastępuje system formalnych zasad i regulacji, który wymaga uprzednich negocjacji, umów często opartych na tworzeniu wzajemnych oskarżeń i wymuszeń. Na skutek braku przepływu informacji, zastępowania rozwiązań problemami, braku umiejętności zarządzania konfliktem i tworzenia środowiska, w którym ludzie współpracują ze sobą i mają równy dostęp do informacji, kapitał społeczny ulega skurczeniu lub całkowitemu zanikowi. Koszty transakcyjne skutkują również stratami w kapitale ludzkim i finansowym, a przejawem tego jest ograniczona zdolność konkurencyjna i osiąganie wyznaczonych celów¹⁵². Kapitał społeczny odgrywa również kluczową rolę, gdy chodzi o tworzenie, rozwój i wzrost nowych firm¹⁵³. Przejawia się to w ilości relacji zewnętrznych budowanych przez jednostki /

¹⁴⁸ J. Czapiński, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a dobrobyt materialny: polski paradoks*, [w:] „Zarządzanie Publiczne” nr 4, 2008, s. 12.

¹⁴⁹ Ch. Grootaert, *Social Capital: The missing Link? Social Capital Initiative*, [w:] „Working Paper 3. Social Capital Initiative World Bank”, <http://siteresources.worldbank.org/INTSOCIALCAPITAL/Resources/Social-Capital-Initiative-Working-Paper-Series/SCI-WPS-03.pdf>, 20.03.2014.

¹⁵⁰ D. Węziak-Białowolska, *Kapitał społeczny w Polsce w świetle Diagnozy Społecznej - pomiar i wybrane wyniki empiryczne*, [w:] „Studia Demograficzne” 1-2”, 2010, http://www.researchgate.net/publication/262273884_Kapita_spoeczny_w_Polsce_w_wietle_Diagnozy_Spoecznej_-_pomiar_i_wybrane_wyniki_empiryczne, 17.05.2015.

¹⁵¹ F. Fukuyama, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Warszawa–Wrocław 1997, s. 27.

¹⁵² H. Fussell H., J. Harrison-Rexrode, W.R. Kennan, V. Hazleton, *The relationship between social capital, transaction costs, and organizational outcomes*, [w:] „Corporate Communications: An International Journal”, Vol. 11 Iss 2, 2006, <http://dx.doi.org/10.1108/13563280610661688>, 07.03.2016.

¹⁵³ P. Davidsson P., B. Honig, *The role of social and human capital among nascent entrepreneurs*, [w:] „Journal of Business Venturing”, Volume 18, Issue 3, 2003, s. 301–331; J. Stone J. B. Nienhuis, O.A. Aliaga, *The Strategic Value of*

właścicieli i współwłaścicieli firm, które to relacje z kolei przekładają się na zdolność do rozpoznawania i wykorzystywania możliwości i nadarzających się okazji, jak również przekładają się bezpośrednio na zdolność budowania nowych firm. Ponad to, indywidualny kapitał społeczny, przynależny jednostkom, może być środkiem do budowania wewnętrznego rozwoju organizacji. Ilość relacji zbudowanych przez jednostkę, szczególnie gdy idzie o przedsięwzięcia typu start-up, przekłada się na korzyści długi i krótkoterminowe, jak również na dostęp do niezbędnej wiedzy¹⁵⁴. Kapitał społeczny przedsiębiorców ma również duże znaczenie, gdy w grę wchodzi dostęp do specjalistycznej wiedzy doradców biznesowych, inwestorów, klientów i partnerów biznesowych¹⁵⁵.

Kapitał społeczny, zmusza jednostkę do optymalizacji swoich działań bez względu na poziom zaspokojenia potrzeb materialnych. Stąd, w kapitale społecznym należy upatrywać racjonalności ekonomicznej, ponieważ to dzięki tej formie kapitału ludzie maksymalizują swoje zyski i dochody¹⁵⁶. Zdaniem Kostro, aby kapitał społeczny mógł być pojęciem wartościowym z punktu widzenia badań ekonomicznych, musi zawierać atrybuty kapitału zgodne z tym, jak rozumieją je ekonomiści¹⁵⁷. Ekonomia definiuje dwie formy kapitału: rzeczowy i finansowy. Kapitał musi być produkowany, akumulowany i odtwarzany. Cechami kapitału w ekonomii jest jego policzalność, mierzalność i możliwość wyrażenia go w pieniądzu, możliwość wskazania jego lokalizacji i właściciela dysponującego kapitałem. Kostro wymienił następujące cechy kapitału społecznego: produkcja, zdolność do transformacji, inwestowanie, różnorodność, trwałość, produktywność, mobilność, zbywalność¹⁵⁸.

Powyższe cechy wskazują na to, że kapitał społeczny można ujmować w ramy ekonomiczne i poddawać próbom zmierzenia. Ekonomiczny aspekt kapitału społecznego wynika zatem z faktu, że pozwala on uczestnikom powiązań na korzystanie z zasobów zgromadzonych przez pozostałych członków danej grupy. Co ważne, dzięki powiązaniom strukturalnym, jednostki nie muszą korzystać tylko i wyłącznie z własnych zasobów lub nabywać ich na rynku. Dzięki więziom rodzinnym, przyjacielskim, sąsiedzkim, organizacyjnym mogą czerpać z kapitału innych. Z tej racji, że obecnie gospodarka w dużej mierze opiera się na wiedzy, istotną rolę w budowaniu kapitału społecznego

Social Capital: How Firms Capitalize on Social Assets, [w:] „European Journal of Training and Development“, Vol. 36 Issue 7, 2012, s.766 - 768.

¹⁵⁴ J. Nahapiet, S. Ghoshal, *Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage*, [w:] „Academy of Management Review“, Vol. 23, 1998, s. 242-67; S. MacPherson, R. Holt, *Knowledge, learning and small firm growth: a systematic review of the evidence*, [w:] „Research Policy“, Vol. 36, 2007, s. 172-92; N. Lin, *A network theory of social capital*, [w:] D. Castiglione van Deth, G. Wolleb, *Handbook on Social Capital*, London 2008, s. 50-69.

¹⁵⁵ R.A. Baron, G.D. Markman, *Beyond social capital: the role of social skills in entrepreneurs' success*, [w:] „Academy of Management Executive“, Vol. 14, 2000, s. 1-15.

¹⁵⁶ A. Matysiak, *Źródła kapitału społecznego*, Wrocław 1999, s. 21.

¹⁵⁷ Tamże, s.18.

¹⁵⁸ Tamże.

odgrywa również przepływ informacji w sieciach powiązań¹⁵⁹. Nie mniejszą rolę pełni omówione w punkcie 3 pojęcie zaufania. Zaufanie, jako element normatywny kapitału społecznego, wpływa na rozwój ekonomiczny. Dzieje się tak z dwóch powodów. Po pierwsze, dzięki zaufaniu dochodzi do redukcji kosztów transakcyjnych. Po drugie, zaufanie ułatwia przepływ informacji pomiędzy członkami sieci¹⁶⁰. Zaufanie obniża wydatki związane z dokonywanymi transakcjami, eliminując jednocześnie koszty kontroli partnera i przebiegu samej transakcji¹⁶¹. Dzięki zaufaniu pomiędzy partnerami biznesowymi możliwe jest podejmowanie śmielszych, obarczonych ryzykiem większego niepowodzenia przedsięwzięć. Dzięki sprawniejszemu przepływowi informacji i wyższemu, bardziej otwartemu poziomowi komunikacji ułatwia współpracę biznesową. Sztompka zauważył, że zaufanie mobilizuje ludzi do działania i uwalnia zachowania przedsiębiorcze dzięki innowacyjności, kreatywności i swobodzie współdziałania¹⁶².

Jak widać, powiązania międzyludzkie, czyli społeczne mają istotny wpływ na powiązania ekonomiczne. Powołując się na badania empiryczne przeprowadzone przez Westlunda i Adam, którzy w artykule *Social capital and economic performance: A meta-analysis of 65 studies*, posłużyli się 65 studiami przypadków potwierdzających wpływ kapitału społecznego na rozwój ekonomiczny i sukcesy przedsiębiorstw, można sformułować wniosek, że powiązanie pomiędzy kapitałami społecznym i ekonomicznym nie tylko istnieje, ale też wywiera pozytywny wpływ na wyniki ekonomiczne¹⁶³.

5. Metody pomiaru kapitału społecznego

W ciągu ostatnich czterech dekad pojawiło się wiele propozycji pomiaru kapitału społecznego i jego wpływu na zjawiska społeczne, polityczne i ekonomiczne. Niemniej, wciąż trudno o dokładne badania empiryczne nad zjawiskami w mikro skali¹⁶⁴.

Kapitał społeczny można mierzyć na trzech poziomach: mikro (jednostka i jej osobiste powiązania), mezo (społeczności lokalne) i makro (regiony i państwa)¹⁶⁵. Mnogość definicji pojęcia sprawia jednak, że dobór metodologii badawczych jest znacznie utrudniony (w badaniach kapitału społecznego wykorzystuje się metody ilościowe, jakościowe i porównawcze). Główną ideą stojącą za

¹⁵⁹ C. Trigilia, *Social capital and local development*, [w:] „European Journal of Social Theory“, t.4 nr4, 2001, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.203.5003&rep=rep1&type=pdf>, 01.09.2014.

¹⁶⁰ J. Działek, *Kapitał społeczny – ujęcia teoretyczne i praktyka badawcza*, [w:] „Studia Regionalne i Lokalne”, Nr 3(45)/2011, https://www.academia.edu/3227468/Kapitał_społeczny-ujęcia_teoretyczne_i_praktyka_badawcza, 23.03.2014.

¹⁶¹ Tamże, s.150.

¹⁶² Tamże, s. 24.

¹⁶³ Tamże, s. 9.

¹⁶⁴ Tamże, s. 101.

¹⁶⁵ Tamże.

pojęciem kapitału społecznego jest twierdzenie, że relacje społeczne mają wartość. Niemniej, pojęcie wartości jest trudne do zoperacjonalizowania z tego względu, że kapitał społeczny to interakcje pomiędzy jednostkami i grupami, a tych nie sposób ująć w konkretne reguły¹⁶⁶. Samo tylko zaufanie, które wskazywane jest przez wielu badaczy, jako czynnik podstawowy do występowania kapitału społecznego, rozpatrywane jest na wielu poziomach: zaufania do rodziny, do przyjaciół, współpracowników, sąsiadów, członków organizacji, kontrahentów, polityków, rządu, mass mediów, instytucji państwowych, itd. [patrz: Tabela 1. i 2.].

Popularnymi wskaźnikami pomiaru kapitału społecznego są sieci powiązań i członkostwo w organizacjach. Również ilość organizowanych protestów i jakość związków przyjaźni (mierzonych poziomem satysfakcji z nich) są kolejnymi możliwymi do zastosowania miarami¹⁶⁷. Putnam z kolei proponuje m.in. wprowadzenie pomiaru ilości zagranicznych rezydentów w danym kraju¹⁶⁸.

To właśnie na podstawie jego propozycji prowadzi się najczęściej badania nad pomiarem kapitału społecznego. Polegają one na doborze m.in. następujących miar statystycznych: członkostwo w stowarzyszeniach i innych dobrowolnych organizacjach, liczba stowarzyszeń, frekwencja wyborcza oraz czytelnictwo czasopism¹⁶⁹. Wskaźniki te według Putnama mają ukazywać postawy przyjmowane przez ludzi i określać natężenie kapitału społecznego w danym społeczeństwie¹⁷⁰. Im wyższy wskaźnik występowania wyżej wymienionych miar, tym większy kapitał społeczny.

Inną propozycją Putnama jest mierzenie poziomu altruizmu (wielkości składek ofiarowanych na cele charytatywne) i liczby prawników przypadającej na jedną osobę¹⁷¹. Koncepcja ta została odrzucona przez niektórych badaczy, którzy twierdzili, że dobór wskaźników pomiaru takich jak, np. wysokość frekwencji wyborczej czy czytelnictwo gazet nie opisuje bezpośrednio zaangażowania ludzi w sieci powiązań społecznych, lecz co najwyżej zjawiska, które teoria Putnama przedstawia, jako jedno z możliwych skutków występowania kapitału społecznego¹⁷².

¹⁶⁶ C.L. Bankston, M. Zhou, *Social capital as process: the meanings and problems of a theoretical metaphor?*, [w:] „Sociological Inquiry”, Vol. 72 No. 2, 2002, s. 285-317.

¹⁶⁷ P. J. Ferri, D. Deakins, G. Whittam, *The measurement of social capital in the entrepreneurial context*, [w:] „Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy”, Vol. 3 Iss 2, 2009, <http://dx.doi.org/10.1108/17506200910960842>, 06.03.2016.

¹⁶⁸ Tamże.

¹⁶⁹ H. Westlund, F. Adam, *Social capital and economic performance: A meta-analysis of 65 studies*, [w:] “European Planning Studies”, t. 18, nr 6, 2010, <https://www.researchgate.net/c/o46xg1/javascript/lib/pdfjs/web/deref/http%3A%2F%2Fdx.doi.org%2F10.1080%2F09654311003701431>, 01.03.2016.

¹⁷⁰ Tamże, s. 68.

¹⁷¹ Tamże, s. 8-9.

¹⁷² A. Portes, *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*, [w:] „Annual Review of Sociology”, t. 24, 1998, <http://www.unc.edu/courses/2008fall/sowo/804/957/Readings/socialcapital.pdf>, 02.04.2014; D. Narayan, M. F. Cassidy, *A Dimensional Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of a Social Capital Inventory*, [w:] „Current Sociology”, t.49, nr 2, 2001, http://commdev.org/files/652_file_a020037.pdf, 24.06.2015; J.W. Van Deth, *Measuring social capital: Orthodoxies and continuing controversies*, [w:] „International Journal of Social

Badania nad pojęciem prowadzi również Bank Światowy mierząc zakres i zagęszczenie członkostwa w stowarzyszeniach i sieciach oraz połączenia między nimi. Głównymi wskaźnikami, które bierze pod uwagę mierząc jego poziom w poszczególnych krajach są¹⁷³.

- **zaufanie** – na poziomie mikro do nieznajomych, na poziomie makro do instytucji rządowych;
- **komunikacja społeczna** – umiejętność rozwiązywania konfliktów, natężenie konfliktów, zdolność do współpracy;
- **działalność grupowa** – chęć uczestnictwa i jego rozmiar.

Ponadto, za pomocą badań anietowych *The Social Capital Assessment Tool (SOCAT)* i *Integrated Questionnaire for the Measurment of Social Capital (SOCAP IQ)* Bank Światowy tworzy raporty ilustrujące rozmiar i kierunek rozwoju kapitału społecznego. Powstają również raporty krajowe: *General Social Survey*, *Current Population Survey* i *Social Capital Community Benchmark Survey* w USA oraz *General Household Survey* i *Home Office Citizenship Survey* w Wielkiej Brytanii. W Polsce badanie kapitału społecznego opisują raporty *Diagnoza Społeczna*¹⁷⁴ i *Polski Generalny Sondaż Społeczny*. Na gruncie międzynarodowym powstają raporty: *European Value Study* i *World Values Survey*, na podstawie którego tworzone są bardziej precyzyjne, skwantyfikowane badania. Kolejnym etapem badań jest porównanie wyników z w/w raportów z wybranymi zmiennymi właściwymi dla poziomu badawczego: mikro – dochód gospodarstw domowych, wielkość oszczędności, wykształcenie, poziom mezo i makro – tempo wzrostu gospodarczego, dobrobyt, poziom aktywności gospodarczej¹⁷⁵.

Gaerem wraz z zespołem z Harvard University do pomiaru kapitału społecznego zastosowali teorię chaosu i modeli wielorakich. Wyjaśnili w ten sposób, jak małe różnice w poziomie kapitału społecznego występujące w początkowych fazach jego istnienia mogą wpływać na poziom kapitału społecznego w perspektywie długookresowej. Z kolei Field analizując sukces gospodarczy Japonii zauważył, że kultura zarządzania oparta w tym kraju na zasadzie zaufania do kontrahentów i partnerów biznesowych, wpływa pozytywnie na rozwój gospodarczy¹⁷⁶.

Research Methodology“, t. 6, nr 1, 2003, https://www.researchgate.net/publication/248988830_Measuring_social_capital_Orthodoxies_and_continuing_controversies, 20.05.2015.

¹⁷³ Sierocińska K., *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiary i typy*, [w:] „Studia Ekonomiczne“, Nr 1 (LXVIII), <http://www.inepan.waw.pl/pliki/Studia%202011%201%204%20sierocinska.pdf>, 20.03.2014.

¹⁷⁴ J. Czapiński, T. Panek, *Diagnoza społeczna 2013*, [w:] Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej i Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013, http://analizy.mpips.gov.pl/images/stories/publ_i_raporty/DS2013/Raport_glowny_Diagnoza_Spoleczna_2013.pdf, 03.10.2014.

¹⁷⁵ Ch. Grootaert, *Social Capital, Household Welfare and Poverty in Indonesia*, [w:] “Policy Research”, Working Paper no. 2148, World Bank, 1999, <http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-2148>, 19.09.2014; Ch. Grootaert, D. Narayan, V. Nyhan Jones, M. Woolcock, *Measuring Social Capital An Integrated Questionnaire*, Paper No 18, World Bank, 2004, <http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/0-8213-5661-5>, 25.05.2015.

¹⁷⁶ E. Glaeser E., D. Laibson, B. Sacerdote, *The Economic Approach to Social Capital*. National Bureau of Economic Research Working Paper Series (Working Paper 7728), 2000, <ftp://ftp.repec.org/RePEc/fth/harver/hier1916.pdf>,

Na gruncie ekonomicznym kapitał społeczny, którego główną miarą jest poziom zaufania ogranicza koszty transakcyjne związane z koniecznością negocjacji, ustalania zasad kontraktu, kontrolowania, wymuszania zobowiązań¹⁷⁷. Wzajemne zaufanie pozwala na ograniczenie tych kosztów. Brak zaufania skutkuje sytuacją odwrotną, którą Fukuyama nazwał „podatkiem nałożonym na działalność gospodarczą”¹⁷⁸.

Na poziomie prowadzenia biznesu można również wyróżnić wyniki analiz przeprowadzanych przez Bank Światowy, a dotyczących wzrostu jakości i efektywności pracy. Zauważono, że w zespołach, w których istnieją więzi zespalaające, a ich członkowie czują się częścią grupy/zespołu rośnie poczucie dumy z wykonywanej pracy, a ta przekłada się na większą produktywność. Ta sama sytuacja dotyczy przedsiębiorców zrzeszonych w równego rodzaju organizacjach branżowych i przekłada się na podejmowanie nowych, wspólnych przedsięwzięć biznesowych. Również osoby poszukujące pracy, posiadające znaczny kapitał społeczny, znajdują ją szybciej niż osoby tego kapitału pozbawione. Jak udowodnił w swoich badaniach John Field¹⁷⁹, każda nowa znajomość ma znacznie większe znaczenie dla znalezienia pracy, niż inne sposoby jej poszukiwania. Rozszerzenie badań o tę perspektywę pokazuje, że w zakresie wiedzy liczy się już nie tylko wiedza teoretyczna (*know that*) i praktyczna (*know how*). Istotną rolę odgrywa również wiedza związana ze znajomością osób mogących pomóc w potrzebie (*know who*)¹⁸⁰.

Przyjmując perspektywę głównego nurtu badań nad kapitałem społecznym i dostępnej literatury, która wskazuje na wielość aspektów kapitału społecznego należy uznać, że pomiar tego kapitału nigdy nie będzie całościowy i nie ukaże pełnego obrazu zjawiska. Ten pogląd jest podzielany przez OECD, która stoi na stanowisku, że cechami właściwymi dla kapitału społecznego są jego nieuchwytność i relacyjny charakter, co zaprzecza możliwości jego pomiaru i kodyfikacji.

Zakończenie

Niniejszy przegląd nie wyczerpuje różnorodności i liczby ujęć badawczych kapitału społecznego. Spełnia funkcję ilustrującą wielość spojrzeń na to zagadnienie, poziomów analizy i metodologii. Wyzwania jakie stoją przed badaczami są związane z próbami doprecyzowania pojęcia. Efektem tego jest różnorodność definicji i wielość sporów toczonych pomiędzy i w ramach trzech

04.05.2014; E. Glaeser, D. Laibson, B. Sacerdote, *An Economic Approach to Social Capital*. Royal Economic Society - The Economic Journal (112): F437–F458, 2002, <http://scholar.harvard.edu/files/glaeser/files/economicapproachsocialcapital.pdf>, 04.05.2014; J. Field, *Social Capital*, London: Routledge (2nd Edition), 2008, s. 126.

¹⁷⁷ Tamże, s. 68.

¹⁷⁸ Tamże.

¹⁷⁹ J. Field, *Social Capital*, London 2008, s. 52.

¹⁸⁰ Tamże, s. 21.

koncepcji: kapitału społecznego rozumianego, jako jednej z form kapitału (Bourdieu), racjonalnych, jako wartości kulturowej (Putnam) i racjonalizujących oraz racjonalnych aspektów tego pojęcia (Coleman). Mimo to warto zauważyć, że pomimo rozbieżności w sposobie definiowania kapitału społecznego, przedstawione teorie i perspektywy badawcze uzupełniają się wzajemnie i dopełniają, dzięki czemu spojrzenie na to zjawisko pozwala dostrzec jego rolę w kształtowaniu aktywności gospodarczej. Niewątpliwie pojęcie kapitału społecznego, aby było użyteczne z punktu widzenia badań ekonomicznych wymaga uzupełnienia o bardziej precyzyjne wskaźniki pomiaru. Interesującą może się okazać próba zbadania kształtowania się lub zanikania kapitału społecznego i ich konsekwencji dla rozwoju gospodarczego krajów, a na poziomie mezo, przedsiębiorstw operujących w danych krajach. Kapitał społeczny może być również wartościowym uzupełnieniem analiz poświęconych rozwojowi gospodarczemu, które nie są w stanie uchwycić go za pomocą dostępnych metod badawczych. Ciekawe mogą okazać się również wnioski z badań poświęconych wpływowi technologii na kształtowanie się kapitału społecznego i przyczyny porażek nowych przedsiębiorstw. W perspektywie coraz bardziej popularnych badań interdyscyplinarnych w naukach ekonomicznych (*new economics thinking*) interesujące mogą być badania na styku psychologii (np. podejmowanie decyzji), ekonomii (np. wyniki przedsiębiorstw lub poszczególnych gałęzi przemysłu) i socjologii (wpływu na kapitał społeczny).

O autorze

Emilia Stankiewicz, doktorantka w Katedrze Konkurencyjności Międzynarodowej na Uniwersytecie Ekonomicznym w Poznaniu. Zajmuje się badaniami przedsiębiorczości korporacyjnej i organizacji typu startup, innowacjami, kapitałem społecznym i ekonomią behawioralną.

Streszczenie

Pojęcie kapitału społecznego jest trudne do zdefiniowania. Przyczyną tego jest wielość i niejednoznaczność koncepcji definiujących to pojęcie. Głównym problemem jest brak określenia, czym dokładnie kapitał społeczny jest, a jedynie wskazanie, do czego się odnosi. Jednak od prawie trzydziestu lat koncepcja kapitału społecznego coraz częściej pojawia się w badaniach, jako uzupełnienie lub poszerzenie perspektywy badawczej w naukach społecznych, m.in. ekonomii. Niniejszy artykuł ma na celu sklasyfikowanie zaproponowanych do tej pory klasycznych ujęć pojęcia i jego rodzajów oraz przegląd propozycji badań empirycznych nad kapitałem społecznym. Artykuł podzielono na cztery punkty. Punkt pierwszy poświęcono analizie genezy i różnicom w definiowaniu terminu „kapitał społeczny”. Punkt drugi dotyczy klasyfikacji rodzajów kapitału społecznego wg terminologii używanej przez poszczególnych autorów. Punkt trzeci to analiza terminu z punktu widzenia perspektywy ekonomicznej. Punkt czwarty to próba zebrania metod pomiaru kapitału społecznego. Opracowanie zamyka zakończenie podsumowujące zebrane dane i wskazujące propozycję dalszych badań nad kapitałem społecznym w ujęciu ekonomicznym.

Summary

The concept of social capital is difficult to define. This is due to the multiplicity and ambiguity of the ideas that define this notion. The main issue is the lack of definition of what exactly social capital is, and there is only an indication of what it refers to. However, since nearly thirty years, the concept of social capital is increasingly appearing in the research, as a complement or extension to the range of research in the social sciences, including economy.

This article aims to classify classic approaches of the concept and its types proposed so far and to give an overview of the proposals of empirical research on social capital. This article is divided into four points. The first point is devoted to the analysis of the origins and differences in defining the term "social capital". The second point deals with the classification of types of social capital, according to

the terminology used by the respective authors. The third point is the analysis of the term from the economic point of view. The fourth point is an attempt to collect methods of measuring social capital. The article closes with a summary of the collected data and an indication of further research proposals on social capital in economic view.